

OSMANLI PARA TARİHİNDE DÜNYA PARA VE MADEN HAREKETİNİN YERİ*

(1300 - 1750)

Halil Sahillioğlu**

Coğrafiya konumu dolayısıyla Batı-Doğu ticaretinin varış noktalarını, bu ticaretin buluşma pazarlarını, mübâdelenin yapıldığı merkezleri elinde tutan Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya para ve maden hareketlerinin etkisi dışında kalamıyacağı doğaldır. Bu yörede gerçekleşen dünya ticaretinin gerektirdiği para ve maden akımları ve bunlarda zamanla beliren değişmeler, Osmanlı para tarihinin her aşamasında kendini duyurmuştur.

Kuruluş devri, gümüş monometalizm

Osmanlı devletinin temelleri XIV. yüzyılın başında atılmıştı. O sıralarda dünya ticaretinin XI. yüzyılda başlayan kımıldanışının verdiği hız henüz kesilmiş değildi. Ancak, Akdenizin doğusundaki siyasi güç dengesindeki değişmeler, Yakın ve Orta Doğu'da yeni iktidarları tarih sahnesine çıkarmış ve Akdeniz üzerinden işliyen ticaret yollarını değiştirme sorununu ardından getirmişti. 1250'de Mısır ve Suriye'de Eyyubi'ler yönetimini deviren Memlûkler, Akdeniz'e doğru ilerliyen Moğol akımını durdurdular (Ayncalut 1260) ve bunlarla işbirliği yapmak isteyen Batılılar'a yönelerek Haçlı seferlerinin sonunu noktaladılar (Haçlılar elindeki son Yakınoğu kalesi Akka 1291'de düştü). Tüccar İtalyan denizci kentleri Moğollara yöneldiler. Memlûk sultanlığı üzerinden işliyen Uzak Doğu ticaretini kuzeye kaydirdılar. Dünya ticareti artık Anadolu ve Karadeniz üzerinden işliyordu.

Akdeniz'in Kuzey doğusunda da Bizans, 1204'te Haçlılara kaptırdığı İstanbul'u 1261'de geri almıştı. Anadolu'da ise Moğol nüfuzu, 1243 Köseadağı meydan savaşından beri giderek büyük önem kazanıyordu. İlhanlı İmparatorluğu ayakta durduğu sürece.

(*) Bu yazı «Pre-Modern Monetary History Workshop, Madison, Wisconsin, 29 Ağustos - 2 Eylül 1977» için hazırlanmış. İngilizce tebliğ olarak sunulmuştur.

(**) Prof. Dr. İktisat Tarihi Enstitüsü, İktisat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi.

Batılılar'ın Anadolu ve Karadeniz üzerinden yaptıkları ticaret, Moğol barışı ortamı içinde canlılığını koruyordu. Fakat bu imparatorluk 1335'te dağılınca yıkıntıları üzerinde birçok beylik ve devletçik kuruldu. Bu gelişme Kuzeydoğu Akdeniz ticaretini etkilemekten geri kalmadı. Bir zamanlar, çeşitli iri gümüş paraların ve altın paranın basılıp tedavül edildiği bu yerlerde, ticaret hacminin daralması üzerine bu yörede kurulan küçük beyliklerin ufak gümüş paralarının bunların yerini alması, ticaret daralmasının para tarihine yansımalarının eseridir.

Avrupalı tâcirin küstüğü Memlûk sultanlığının ticareti bundan bir miktar etkilenmiş olmakla birlikte, altın para gene eskisi gibi tedavülde kaldı. Oysa Anadolu'da Bizans dışında altın para darı durdu. Beylikler, Selçuklular'ı ve İlhanlılar'ı para basmakta izlemediler. Bizans, Karadeniz Boğazı'nı ve boğazdan geçen ticareti kontrol edebildiğinden altın monometalizmini sürdürebildi. Ama artık onun altın parası olan hyperpère, bir zamanların değerli altın parası olan nomisma veya besante'i olmaktan çok uzaktı⁽¹⁾.

İbn Fadlullah el-Umarî⁽²⁾ ve Faslı gezgin İbn Battuta⁽³⁾ İlhanlı devletinin dağılışı döneminde Anadolu'daki beylikler konusunda bilgi verirken, beylerin bastırdıkları gümüş paraların Mısır dirheminden ufak, fakat alım gücünün daha yüksek, yani fiatların düşük, Anadolu'nun da ucuz bir ülke olduğuna işaret ediyorlardı. Ucuzluk, ekonomik anlamda sürüm tıkanıklığı şeklinde yorumlanabilirse, ticaretin durgun olduğu sonucuna varılabilir.

Altın para ve iri gümüş paralar bir gereksinmenin yanıtı olarak tedavüle çıkarılıyorsa, bunların yokluğu bu gereksinmenin duyulmadığının kanıtı olarak yorumlanabilir⁽⁴⁾.

Batı iktisat tarihinde XIV. ve XV. yüzyılların batılı iktisat tarihçilerince bir durgunluk, daha doğrusu duraklama dönemi olarak anılmasının türlü nedenleri vardır. Bu nedenlere, Orta ve Yakın Doğu'daki bu değişimleri eklemek belki yerinde olur. Batı'da gözlenen duraklama dönemi boyunca, Anadolu'da hiç bir devlet veya beylik altın para ve buralarda türkçe olarak «akçe» diye anılan ufak gümüş sikke dışında daha büyük bir gümüş para basma eğilimi göstermedi⁽⁵⁾. Akdeniz ticaretine açık olan Aydınoğullarını belki ayrı tutmak gerekmektedir. Zira bunların Venedik dukası taklidi altın para basıp sürdükleri ve Venedik tepkisi üzerine bundan vazgeçmek zorunda kaldıkları bilinmektedir⁽⁶⁾.

Yeni çağların başında, Avrupa'da yeni kalkınma hareketleriyle birlikte bir çok yerlerde irice gümüş paraların basımı bir gereksinme olarak kendini duyurunca, Osmanlılar da aynı gereksinmeye uygun olarak 1470'te onluk (10,14 gramlık) «Muhammed Hânî» adında irice bir gümüş para piyasaya sürdüler⁽⁷⁾. İriliğinden dolayı büyük akçe anlamında «Akçe-i Büzürk» diye anılan bu sikkeye, 1479'da basılan ilk Osmanlı altın parasına «Sultani» adı verilmesine nazire olarak, «Gümüş Sultaniye» veya arapça karşılığı olan «Sultaniyye fiddiyye» adı veriliyordu.

1470 yılına kadar, hacmine bakılmadan, miktarı neyi bulursa bulsun, her türlü ödemede kullanılan Akçe, 1,152 gr. ağırlığında bir sikke idi. Gümüş monometalizmi uygulandığı sürece, kaynaklarımızda «eski akçe yasağı» adıyla anılan ve tedavüldeki nakit stokunun darp hakkı ve darp ücreti ödeyerek yeniden darbını öngören «tecdîd-i sikke» ye batıda olduğu gibi sık sık başvurulmuştur. «Tecdîd-i sikke» dolayısıyla, çoğunlukla akçenin ayar veya ağırlığına dokunulmuyor idiyse de, Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığında beş defa uygulanan bu politikada akçenin ağırlığı her seferinde bir buğday tanesi kadar (yaklaşık 48 miligram) düşürülüyordu. 1425'teki tanıma göre ağırlığı 1,182 gram olan akçenin ağırlığı Fatih'in ölüm yılına rastlıyan son tecditten sonra 0,768 gram oldu⁽⁸⁾.

Devletin resmî parasının akçe olması yabancı altın ve gümüş paraların tedavülüne engel değildi. Bilindiği gibi maden para rejimlerinde paraların değeri, yapıldıkları madenden ileri geliyordu. Kayıp veya zarar söz konusu oluyorsa, bu, ancak madenin değişik piyasalardaki fiat farkından doğan bir zarardır. Devletin yabancı paralara bir kur saptaması ve hazineye bu kur üzerinden kabulünü açıklaması ise, bazı yabancı paralara bir üstünlük tanımak anlamına gelir. Aksi takdirde yabancı paralar maden fiyatına göre alınır verilirdi.

Bazı Osmanlı kroniklerindeki ayrıntısız, çoğu kere açık olmayan kayıtlar değerlendirildiğinde, hiç olmazsa Anadolu kesiminde, bir altın darlığı olduğu gerçeğine inanmak gerekir. Germiyan-oglu Yakup Bey'in kızıyla Murad I. in Şehzadesi Yıldırım Bayezid'in düğününe değinen Osmanlı kronikleri, gelinle birlikte gelen hediyein atlardan ve Denizli'nin altın işlemeli ak bezlerinden oluştuğunu söylerken, mazeret olarak «ol zamanda Anadolu'da altın ve gümüş az olurdu» diye eklerlerdi. Oysa Osmanlı beyleri tepsisi dolusu altın hediye getirmişlerdi⁽⁹⁾. Aynı şekilde Yıldırım'ın

Timur'e esir düştüğünde, altın karşılığı salıverilmesi söz konusuydu. Fidyeye için gereken altının toplanması kolay olamamıştı⁽¹⁰⁾.

Osmanlıların, kuruluş döneminde, Rumeli'ndeki fetihlerle, o sıralarda işlemekte olan bir çok altın ve gümüş maden ocağı ele geçirilmişti. Bunlar arasında başlıca, Novobrdó, Kratovo, Sreberniçe maden yatakları ve Selanik yakınlarında Halkidikya'da Sidrekapsa'da içinde altın da bulunan simli kurşun maden ocaklarını sayabiliriz. Bunların yanısıra, Balkanlar'da ikinci derecede önem taşıyan madenler de vardı. XIV. ve XV. yüzyıllarda çoğunlukla Dubrovniklilerce işletilen bu madenlerden elde edilen gümüş ve altınlar, Dubrovnik'ten Adriyatik'e akardı⁽¹¹⁾. Fakat daha sonraları Osmanlılar bunları başka mültezimlere vererek, madenlerin Osmanlı darphanelerine akmasını sağladılar. Hemen hemen her maden ocağı yakınında birer darphane çalışıyordu. Ufak madenlerin, kendi madenlerini hangi darphaneye göndereceği nizâm altına alınmıştı. Tadiç'in sandığı gibi bu madenler Osmanlı egemenliğine geçmekle muattal kalmamış, aralarında XVI. yüzyılın sonlarına hatta XVII. yy.'m ilk yirmi - otuz yılına kadar işlenenleri olmuştur. Ancak Amerikan gümüşünün bolluğu ve bu madenlerde üretim maliyetinin yüksek oluşu bu madenlerin uzun süre kapanmasını gerektirmiş ve ancak XVIII. yy.'da yeniden açılmasına girişilmiştir.

Kanun-nâme-i Sultani'de, maden ocaklarından İstanbul'a akan bu madenlerin izledikleri yolu, ocaklara uzaklığına göre belirli başlı şehirlerde alımları için konan narh fiatlarından anlamak kabildir⁽¹²⁾.

Maden ocakları, tedavül ihtiyacını karşılamakta büyük yarar ve kolaylık sağlıyordu. Ancak Osmanlılar, kendileri altın para darbetmedikleri sürece kendilerine kadar ulaşan her çeşit altın parayı kullanmakta bir sakınca görmüyorlardı. Bu altınların içinde en gözde olanı kaynaklarımızda «flöri» veya «frenği flöri» adıyla anılan sikkedir. Bu kelime, «florin» veya «fiorino» nun şark dillerinde söylenişidir. Fakat bu sikke, Floransa'nın altını olmayıp daha çok Venediğin «duka» sıdır. Zira Floransa altınını anmak gerektiğinde «floriyyen efrentiyyen» veya «Efrenti Flori» diyorlardı. Görüldüğü gibi, flori «dinar», «hasene» gibi salt altın para anlamına geliyordu. Bunun hangi devlet parası olduğu ancak bir isim tamlaması ile belirlenebiliyordu.

Osmanlı bimetalizmi

Avrupa ekonomisi ve buna bağlı olarak Yakın Doğu'daki ekonomik kalkınma ile birlikte, birçok Avrupa kentinde, gelişen ticaretin gereksinmelerine yanıt olarak yeniden iri gümüş paralar basıp piyasaya sürme gayretleri gözleniyordu. Aynı tür gereksinimleri duyan Osmanlıların da bu yönde çaba göstermeleri beklenir. Gerçekten de Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra, Mısır sultanına ve Mekke şerifine gönderdiği «nâme-i Hümayûn» larda (mektuplarda), ganimetten elde edilen altınla, altın para bastırıldığını ve bunun bir miktarını hediye ve hatıra olarak gönderdiğini bildirir⁽¹³⁾. Ne var ki nümismatik katalogları ve müze koleksiyonları, henüz böyle bir altının varlığını kanıtlıyacak bir bulgudan söz etmemektedirler.

Gene, nümismatik kataloglar ve müze koleksiyonları, Türk işi olduğunu söyleyip kanıtlayabilecekleri yabancı altın sikkelerden söz etmediği halde, belgelerimiz, Fatih'in kendi darphanelerinde Venedik, Ceneviz ve belki de başka devletlerin altınlarını darbettirdiğini göstermekte ve bazı gezginlerin bu yoldaki gözlemlerinin doğruluğunu kanıtlamaktadır⁽¹⁴⁾. Bu taklit paraların darbinın, Venedikle savaşın sürdüğü yıllara (1465 - 1479) rastladığını sanıyoruz. Fakat yalnızca H. 876 ve 879 (1471 ve 1474) yıllarına ilişkin iltizam kayıtları vardır. Osmanlılarca «tahvil» adı verilen iltizam süreleri üç yıllıktı. Altın para basan darphanelerin H. 882 tahvili bulunmamıştır. Buna karşılık, ilk Osmanlı altın parası darbinı öngören 15 Safer 883 (12 Ocak 1479) tarihli «dari'd-dar'b-ı hasene-i sultani-i cedîd» (Yeni Sultanî altın para darbi darbhanesi) mukataası tahvili, Venedikle yapılan barış anlaşmasının ikinci haftasına rastlamaktadır. Artık Osmanlıların resmen bir altın paraları vardı ve fiilen de ikili altın - gümüş maden rejimine geçmişlerdi. Fatih'in döneminin son üç yılında tutulan 3 A numaralı Bursa kadı sicili, canlı bir ticarete tanıktır. Bursa'da Ceneviz ve Venedikli tâcirlerin yanısıra Memlûklu, İranlı ve de Hintli tâcirlerle rastlandığı gibi, Memlûk sultanlığına, Basra körfezine, Hindistan'a, Hicaz'a, İran'a, Kırım'a giden ve Rumeli'nin bir çok kentlerinde iş ve ticaret ilişkileri olan, gidip orada yerleşen Bursalılara da tanık olunmaktadır. Bu dönemin sicillerinde adları geçmekte olan İtalya, Macaristan veya Mısır'dan gelen altın paralar Marmara yöresinde tedâvülde olmalıdır.

Bursa kadı sicilleri üzerinde yaptığımız araştırmalarda, tereke (miras) dökümlerinde bulunan çeşitli paraları bulup, miktar

ve orantılarını hesapladığımız gibi, aynı şekilde Sultan iç hazinelerinde iddihar edilen çeşitli altınların miktar ve oranlarını da bulduk (Bk. tablolar 1 - 5).

Fatih'in 1481'de sayımı yapılan hazinesinde, 2.308.200 tane çeşitli altın bulunuyordu. Bunların değeri 104.537.200 akçeydi. Gümüş akçeler hazine mevcudunun % 69.38 idi. Altın paralar ise % 30.14'ünü oluşturuyordu. Bu altınlar içinde 1.600.000 adetle Efrenciye (yani ducat) önde geliyordu. Oran olarak altının % 69.31'ini ve hazine mevcudunun % 21.22'sini oluşturuyordu. 1.340.000 adetle memlûk altını olan eşrefiye, hazine altın mevcudunun % 14.73'ünü oluşturuyor ve hazine değerinin % 4.11'i ile ikinci sırayı tutuyordu. Henüz yeni tedavüle çıkarılan «Sultanî» denen Osmanlı altını 150.000 adetle üçüncü sırayı ve Macar altını olan Engürüsiye 70.000 adetle dördüncü sırayı alıyorlardı. (Bk. tablo 1).

Hazine mevcudunda Efrenciyenin çokluğu, bunların, Venedik'le barıştan önce kısmen İstanbul darphanesinde basılan paralar olmasından kaynaklanabilir. Efrenciye, yani Venedik duka-sı modeline göre darbedilen Osmanlı altınının, prensip itibariyle onun gibi saf altından ve aynı ağırlıkta olması gerekmektedir. Kanunnâme tanımına göre, bunun 129 adedi 100 miskal (miskal 4.608 gramdan 3.572 gr. ağırlığında) idi. Eski ünitelerin gramla ifâdesinden dolayı, 3.559 gramlık duka'dan yalnızca 13 miligram fark etmektedir⁽¹⁵⁾.

Osmanlıların bimetalizmi benimsedikleri tarihten, XVI. yy.'ın en son çeyreğine kadarki dönemde, tedavül çoğunlukla akçe ile oluyor idiye de, altın paralarda nisbî bir bolluk olduğu gözlenebilmektedir. Altının itibarda olduğu bu aşamada, Osmanlı ülkesinde Osmanlı kaynaklarının frenklere izafetle Efrenci dediği Batı Avrupa'dan gelen altınlar ve orta Avrupa kaynaklı Macar altınları ile, Mısır ve Kuzey Afrika ticareti dolayısıyla gelen Afrika menşeli altınlar, Osmanlı altınlarıyla birlikte tedâvül ediyordu. Bu sonuncuların ham maddesinin ülkeden, özellikle Balkan yarımadasındaki maden ocaklarından sağlandığı bir gerçektir. Ancak yabancı altın paraların, Osmanlı altın parası için hammadde teşkil ettiği de oluyordu. Bu aşamada Anadolu madenlerinin henüz büyük bir katkısı yoktu. Ek hazine envanterlerinde, bu çeşitli altınların mevcutlarının miktarı ve yüzde oranları gösterilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman döneminin ilk senelerine kadarki süre içinde, her bir çeşit altı-

nın, hazine altın mevcudunun akçe değeri itibariyle nisbî önemlerini gösterecek olursak, şöyle bir tablo elde ederiz.

Sultanlar	Yüzdeler %			
	Sultaniye	Efren-ciyye	Engürüsüye	Eşrefiye
Fatih (1476'dan sonra)	6.60	70.40	2.81	13.66
Bayezid II. (İlk sayım)	29.54	66.22	—	4.24
(2. sayım)	26.39	69.35	—	4.24
Selim I. (1518)	7.82	74.81	5.91	9.22
Süleyman I. (1523 - 24 bütçesi)	47.50	30.22	4.15	14.12

Tablo bize, Batı Avrupa kökenli altınların çok önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Osmanlı altınlarının bollaşması, hayli zaman almıştır. Afrika kökenli altınlar bu tarihe kadar belli bir düzeyi aşmamıştır.

Kanunî'ye ait rakamları ve oranları ayrı tutarsak, kendisinden evvelki sultanlara ait olan rakamları, bu sultanların özel (iç) hazinelerinde biriken meblağları gösterir. Oysa 1523 - 24 yılına ait olanlar, o yıl içinde çeşitli gelir kaynaklarından hazineye giren çeşitli paraları ve bunların oranlarını gösterdiği için, tedavül strüktürünü daha iyi yansıtır. Bursa şer'îye mahkemelerinin XV. yy. sonuna ait miras paylaşırma sicillerinde benzer bir araştırma yapmış ve kaç mirasta hangi çeşit paradan ne kadar bulunduğu ve bunların oranlarını hesaplamıştık. Bu defterler için benzer şekilde hesaplanan oranlar şöyleydi :

Silcil No.	Tarih	Akçe	Yüzdeler %			
			Sultani	Efren-ci	Engürüsü	Eşrefi
1 A	1462	93.39	—	6.60	—	—
2 A	1467	98.38	—	1.62	—	—
6 A	1487 - 1488	65.87	0.03	10.56	—	23.35
12 A	1497 - 1499	44.55	—	38.27	—	17.16
13 A	1499 - 1500	52.57	4.44	31.24	1.20	10.46
31 A	1510 - 1512	37.78	—	8.98	1.01	52.05
21 A	1513	48.26	0.32	4.60	0.02	46.79

Bu ilk aşamada, seyrek te olsa, yabancı gümüş paralara da raslanıyordu. Fakat bunların miktarları önem taşıyordu. Bu

arada, XV. yy.'ın sonu ve XVI yy.'ın başına ait Bursa şerhiye sicillerinde, bazı alacak davalarında İran gümüş paralarıyla karşılaşmaktayız. Fakat çoğunlukla bu davalarda alacaklı ve borçlu hep yabancı oluyordu. Bazan Bursa kadısından İran'daki alacakları için poliçe gibi bir işlevi olan «nakl-i şehâdet» (tanıklık nakli) veya «kitâbü'l-kadı» (kadı yazısı) adlı bir belge alıyor veya İran'dan yahut başka bir İslam ülkesi kentinden Bursa'da tahsil edilecek bir alacak için böyle bir belge getiriyorlardı⁽⁶¹⁾. Şahrüh'un, Kılıç Bey'in, Sultan Hasan'ın, bazen de basıldığı şehrin adıyla (meselâ Şirvan'ın «tengçe» si) anılan paralara rastlamaktayız. Aynı paralar, gümüş oldukları için darbeden hükümdar veya çıktığı darphane ile birlikte «dirhem» diye anılırdı.

Aynı sicillerde başka İslam ülkelerine ticaret için giden Bursalılarla ilgili davalarda, bunların götürdükleri sermaye hakkında bilgi bulunuyor. Ancak gene sicillerde, para ve maden ihraç yasakları kayıtlarını ve bu yasaklar dolayısıyla görülen davalar veya yapılan müsaderelelere dair hüccetler de bulunuyor. İlginç olan, genellikle bu yasakların, daha çok doğuya yönelik oluşu ve gümüş külçe, eşya veya eski akçe ile yakalanan ve hakkında kaçakçılık işlemi yapılarak gümüşü müsadere edilenlerin çoğunun doğulu veya doğuya giden kimseler olmasıydı. Gümüş ihracına ve gümüşten eşya imaline konan yasaklar en çok «eski akçe yasağı»nın uygulandığı tarihlere denk geliyordu. Fatih, «sikke tecdidî» ile birlikte ufak çapta bir ayarlama yaptığı için, ellerinde eski akçe bulunanlar, bunları devalue olmuş akçe ile değiştirmek ve hurda gümüş değeriyle eski akçelerini darphaneye veya darphane sarraflarına satmak yerine, dış piyasalara sürmek, külçe haline getirmek veya sim tel çekmeyi daha kârlı buluyorlardı. Eski akçe yasaklarıyla birlikte, hem bazı kuyumculuk ve simkeşlik faaliyetlerine bir takım sınırlamalar getiriliyor, hem de eski akçelerin dış ülkelere kaçmasına karşı tedbirler almıyorlardı⁽¹⁷⁾. Bu işlerle, «gümüş yasakçıları» veya sadece «yasakçı» denilen kimseler görevlendirildi. Yasaklar sürekli olmakla birlikte, «sikke tecdîdi» uygulaması yokken bu derece sıkı davranılmadığı anlaşılmaktadır⁽¹⁸⁾.

Altının, üstünlüğünün ve nisbî bolluğunun gözlendiği dönemde, Kanunî'nin tahta geçtiği tarihten itibaren, aslında babası Selim I.'in fetihlerinin hazırladığı, ikinci bir aşama vardır. İstanbul'un fethiyle, Anadolu ve Rumeli bütünleşmişti. Selim'in fetihleriyle de, Osmanlı devleti bir İmparatorluk olmuştu. Para tarihî ve maden hareketleri bakımından yeni bir çağ başlamıştı.

Bir İmparatorluk gerçekleştirilebilmiş ve XVI. yüzyıl boyunca daha çok büyümesi için çalışılmıştır. Fakat bu imparatorluğun para birliği kurulamamıştır.

Osmanlıların fetih politikalarının gereği olarak, fethedilen toprakların halkını yeni yönetime ısındırmak için gelenek ve görenekleri sürdürmelerine izin vermekle ve bunlara ağır gelen bazı uygulamaları kaldırmakla yetiniliyordu. Bu nedenle bir çok yerlerde, halk eskiden alışageldiği para ünitelerini geçici olarak (Anadolu'da öyle oldu) veya sürekli olarak kullanmakta devam ettiler. Tabiiyle yeni yönetim altında korunan, paraların ağırlıkları, ayarları gibi ekonomik şeylerdi. Yoksa sikkeler Osmanlı hükümdarları adına basılıyordu. Bu şekilde Mısır ve Suriye'de Memlûkler devrinde kullanılan ve Mısırlıların «nısif fidda», Batı kaynaklarının «Medin» veya «Medain» ve Osmanlıların başlangıçta «kıt'a» ve daha sonra bununla aynı anlama gelen farsça «Pâre» dedikleri sikkeler yaşamını sürdürdü⁽¹⁹⁾. Akçe'nin sonradan yerini alan bu sikke bugün salt olarak para sözünün köküdür⁽²⁰⁾. Suriye dışında bir aralık Diyarbakır hatta Erzurum'un kuzeyinde Canca veya Çatha (?) (Gümüşhâne)deki darphanede basıldı. Mısır kanunnâmesine göre içinde, % 16 oranında bakır ve 1.050 gr. saf gümüş bulunuyordu⁽²¹⁾ ve ağırlığı 1.224 gr.'dı. XVI. ve XVII. yy. larda bunu akçe olarak râici 1.5 akçe iken, sonra 2 ve daha sonra da 3 akçe olduğuna göre, akçe ayarlandıkça bu da değişik ölçülerle ayarlanıyordu. Ancak ayarlama tarihlerini ve oranlarını her seferinde belgeliyemiyoruz. Mısır için söylenecek ikinci bir şey, Mısır'da tedavülde her ne kadar gümüşten sikke varsa da, burada altın para rejimine bağlılık daha fazla idi. Kahire, Şam ve Halep, XVII. yy.'ın büyük bir kısmı boyunca bütçelerini «pâre» ve «hasene» yani altın para ile belirtirlerdi. Gelir ve gider kalemlerini bir kere pâre ile değerlendirdikten sonra, ayrıca bunların ne kadar altın hasene ettiğini de kaydederlerdi.

Budin, bütçelerini Penz ve Osmanlı akçesiyle tertib ederdi. Fakat Budin'de bir Osmanlı darphanesi yoktu ve burada mahalli paralar, Macar altını ve daha sonraları orta Avrupa'da basılan guruslardı.

Kırım'da bu bölgeye özgü «kefevî akçe» (Kefe akçesi) darbedilirdi.

Kuzey Afrika, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir'de Osmanlı hükümdarı adına değişik gümüş paralar darbedilirdi. XVIII. yüz-

yılda Mısır dahil hiçbir yerde İstanbul ayar ve ağırlığında taşra darphanelerinde altın para bastırılmamıştır.

Yemen'de değişik altın ve gümüş paralar basılıyordu. Bunun belli başlı kentlerinde darbedilen altınların kurlarının değişik oluşu bu eyâlete özgü bir para birliğinin dahi kurulamadığına kanıttır.

Fakat bütün bu paralar içinde akçe ve pâreden sonra, XVI. yy.'da para ve maden hareketlerinde en etkin rolü oynayan, Basra, Bağdad, Van, Gümüşhâne, Diyârbakir ve Halep darphanelerinde darbedilen ve aslında bir İran parası olan «şâhî»dir.

Osmanlılar ayrıca, Basra'dan ötede, Körfez kıyılarında ve Hint okyanusu kıyılarında kullanılan, ortası çekiçlenerek katlanan bir telden ibaret olan, batı dillerinde «larin» denen ve Osmanlı belgelerinde «lârî» diye adlandırılan bir sikke ile, «Muhammedî» denen başka ve ihracata mahsus bir para bastırıyorlardı. Şâhî denen para da aslında bu maksat için darbediliyordu. Fakat içte de kullanıldığından, XVII. yy.'ın ilk otuz yılına kadar, bir kaç defa yasaklanma ve darbı durdurulma teşebbüslerine karşın, geniş kullanılma alanı olan bir mahallî para olarak kaldı. Oysa «Lârî» ve «Muhammedî» yalnız ihrâcata dönük paralardı⁽²²⁾. Basılmasından maksat; nasıl olsa İran'a ve Basra körfezine kaçmakta olan gümüşü, Bağdat veya Basra darphanelerinde darbetmekle bura darphanelerinin işleme ve hazineye darp hakkından bir gelir sağlanmasıydı. Fakat bunların darbı gümüş kaçımasını hızlandırıyor diye durduruluyordu.

Kanunî'nin ölümüne kadar, dış ticaret genellikle altın üzerine işliyordu. Çağdaş bütün devletler gibi Osmanlı devleti de merkantilist espri içinde altın ve gümüşün ülkeden çıkışına karşıydı. Tüccarın mal getirip mal ile dönmesini isterdi⁽²³⁾. Gene de bir takım stratejik malların, top dökümüne yaradığı için bakırın —özellikle doğuya— at, kösele, silah, hububat ve ham madde sayılan pamuk, pamuk ipliği gibi şeylerin ihracı yasaktı⁽²⁴⁾.

İmparatorluk genişti ve bu geniş imparatorluk içinde akçe bölgesi, pâre, şâhî, Penz ... bölgesi gibi ayrı ayrı tedavül bölgeleri vardı. Bu bölgelerin her birinde altın ve gümüş piyasasını koşullandıran değişik tercihler ve etkenler vardı. Amerikan gümüşlerinin piyasayı istila ettiği bundan sonraki dönemde, bu tercihler ve etkenler daha da değişik koşulları oluşturacaktır. Bir bölgede belli bir çeşit yabancı paraya olan ilgi ve biçilen değer, di-

ğer bir bölgedekinden çok değişik olabiliyordu. Bu bakımdan genellemeler yanıltıcı olabilir⁽²⁵⁾.

Kanunî'nin saltanatı ile başlayan ve kendinden sonra da etkisini kaybetmiyen bir gelişme olmuştur. Selim I. in fethettiği yerlerden merkeze gönderilen eyâlet geliri hazinelerinin sırf altın olması için özel bir ilgi gösterilmiştir. Mısır'dan yaklaşık 600.000, Haleb, Şam ve Diyarbakır'dan da buna yakın sayıda altın gönderilirdi. Bunlardan Mısır'dan gelenler pâdişâh'ın özel geliri olarak bütçe dışı harcamalarda kullanılmak üzere iç hazineye alınırdı. Her yıl bu büyüklükte altının merkeze gelmesinin, devlet harcamaları bakımından rahatlatıcı bir tarafı vardı. Tedavülde altın - gümüş para oranlarını değiştirme olanağı doğuyordu. Altın hazinelerinin, Mısır'dan gelenleri arasında Afrika kökenli altınların payı büyüktür. Ama bu, güney eyâletlerinden gelen altınlar⁽²⁶⁾ merkeze geldikten ve devlet harcamaları olarak piyasaya çıktıktan sonra tüccâr eliyle yine güney eyâletlerine akıyor ve eyâlet geliri olarak gene geri dönüyordu⁽²⁷⁾. Böylece ülke içi ticaretin işlemlerini kolaylaştırıyordu.

Mısır, Osmanlı altını darb eden bir Osmanlı eyâleti olduktan sonra, Afrika kökenli altınların tedavüldeki oranını saptamak olanaksızlaştı. Zira bunlar «sultanî»ler arasında yer alacaklardır.

1547 - 48 yılında Rûznâmçeden o yılın bütçesi hazırlanırken, hazinede ertesi yıla devreden 86.889.845 akçelik meblağ şu çeşitli paralardan oluşuyordu :

Paranın cinsi	Sayısı	Akçe değeri	%
Akçe	36.021.027	36.021.027	41.46
Sultaniyye	662.944	37.680.802	43.37
Efrenciyye	197.207	11.240.799	12.93
» (yarımlık)	11	319	—
Engürüsiyye	25.625	1.409.375	1.62
Sakız	2.732	150.560	0.17
Kurona	337	16.176	0.02
Külçe altın	7.537 dirhem*	326.619	0.38
Külçe gümüş	11.117 dirhem**	44.468	0.05

* (23.153 Kg.)

** (34.151 Kg.)

O yılki toplam gelir 198.887.294 akçe ve toplam gider 111.997.449 akçe idi. Haleb, Şam ve Diyarbakır'dan 489.401 altın girmiştir. Fakat bütçe bağlanırken Mısır hazinesi, hazineye dahil olmadığı için gösterilmemiştir⁽²⁸⁾.

Eğer hazine mevcudu tedavülü yansıtıyorsa, Akdeniz'in kuzey kesiminde tedavülün % 40'ından fazlası akçeye dayanmaktadır. Tabiiyle bu oran fiilen çok daha yüksek olmalıdır. Hazine de iddihara yönelik kaygılarla altın paralara daha çok önem veriliyor. Yerli altının çokluğu ilginç. Sakız adasında darbedilen altına, hazine hesaplarında XVI. yy. boyunca raslanmaktadır. Milliyeti belirlenmemiş olan Kurona, bir orta Avrupa altın parası olabilir.

Altının tedavülde bol bulunduğu bu dönemde, Osmanlı altın ve gümüş paraları önemli bir tartı ve değer kaybına uğramadılar. 1565 yılına doğru akçe biraz ayarlandı ve ağırlığı 0.683 gr.'a düşürüldü. Altın 1552'de 3.544 gr. ve 1565'te 3.517 grama kadar düşürüldü. (1526'da Ducat'ın ağırlığı 3.426 gramdı).

Amerikan gümüşlerinin Doğu'ya gelişi

Osmanlılar, tanesi 9,5 dirhem (29.184 gr) ağırlığında olan ve batılı tacirlerin Türkiye'ye getirdiği iri gümüş paralara gurus diyorlardı. Şimdiki bilgiler çerçevesinde guruşa, ilk olarak Macaristan hazine hesaplarında rastlanmıştır. Budin hazine hesaplarında gurus 1554'te 100 penz, yahut elli Osmanî akçe ediyordu⁽²⁹⁾. Belgrad, Tameşvar, Erdel ve Eflak'ta bundan sonraki yıllarda resmî belgelerde bu sikkenin adı sık sık geçmeğe başladı. İlk temasın Orta Avrupa yoluyla olmuş olması, bu paranın Almanca adı olan groschen'nin, Osmanlı İmparatorluğunda yayılmasında büyük payı olmalıdır. 17. yy. başında İspanya gurusları, Kebîr (büyük), Tam veya Tamam gurus adıyla anıldığı gibi **Riyal** deyimi de yayılacaktır ve halen bazı Arap devletlerinde resmî para adı olacaktır. Fakat bu paranın fransızcadaki adı olan **piastre** hiç yankı yapmıyacaktır.

Orta Avrupa gümüşleriyle basılmış olsun, Amerikan gümüşleriyle sikkelenmiş olsun, değişik boy ve ağırlıktaki bu iri gümüş sikkeler için Osmanlılar 16. yy. sonuna kadar ayırım yapmadan gurus diyordu. Nitekim 1582-83 yılına ait bütçede, o yıl hazineye 55, 48, 44, 40 ve 39 akçe kıymet takdir edilen çeşitli guruslar girmiş ve bunlar için ayrı ayrı adlar verilmemiştir⁽³⁰⁾.

Guruşların çeşitlenmesi ve değişik adlarla anılması, örneğin İspanyol guruşunun Real ve Hollanda guruşunun da üzerinde bulunan aslan resminden dolayı Aslanlı veya Esedî diye ayrılması, XVII. yüzyıl olayıdır. Halk latin alfabesine yabancı olduğu için, bu yabancı paraların milliyeti ve hangi ülkede basıldığı konusunda genellikle ilgisizdir. Bazı real guruşların mağşuş (ayarı düşük veya tartısı az) olduklarını bilse bile, bunların Sevilla guruşları olmayıp, Meksika veya Peru realları olduğunu hiç bir zaman düşünmemiştir.

1554 sıralarında Budin'de gündelik hayatta yerini alan ve daha sonra giderek Balkan yarımadasına yayılan guruşların, 1570 yılına doğru artık İstanbul'da hazine tarafından kabul edilen bir para olduğu görülür. XVI. yy.'ın son otuz yılında guruşların artık bütün İmparatorlukta geçer bir para olduğu anlaşılmaktadır⁽³¹⁾. Buna karşın büyük yankı uyandıran 1584 tarihli akçe devalüasyonunu arifesinde (1582-83 yılında) guruşların hazineye giren paralar içinde önemli bir yer tutmadığı görülür. O yıl hazineye giren çeşitli paraların ancak % 2,5'u guruştur. Altın paraların oranı ise % 20'dir. (Bk. tablo 5).

Gümüşün üstünlük mücadelesi

Guruşların Doğu pazarlarına akması, tedavülü etkilemekte gecikmedi. Akdeniz'in Doğu kesiminde bir milyon altınla dönen ticaret giderek zorlanıyordu⁽³²⁾. Mal ve maden arz ve talepleri yeni boyutlara ulaşıyordu.

Halep ve Diyarbakır defterdarları, eyâlet gelir-gider fazlasını, eskiden olduğu gibi altın olarak göndermek konusunda güçlük çekiyorlardı. Şam ve Kahire defterdarları gibi bunlar da, merkeze gönderecekleri meblâğları sarraflara, esnafa dağıtarak resmî kur üzerinden altına bozdururlardı. Avrupalı tacir artık altın getirmediği için, bunları bozmak güçleşiyordu. Ya altın ele geçinceye kadar uzun zaman beklemek gerekiyor, ya da parayı bozdurmak üzere civar kent ve köylere göndermek için merkezden izin isteniyordu⁽³³⁾. Balkanlar'da, özellikle sınırlara yakın eyâletlerde, vergi tahsildarları akçe bulamıyorlardı. Halkta Guruş ve penzden başka para yok diye itiraz ediliyordu⁽³⁴⁾.

1576'da Haleb'e gelen İranlı tâcirlerin gümüş talepleri çok yüksek bir düzeydeydi. Guruşları 6-7 akçe fazlasıyla piyasadan topluyor ve İran'a kaçırıyorlardı⁽³⁵⁾. Sağ guruşların ardından ayarları daha düşük olanlar geldi ve bunlar büyük bir tepki gör-

medi. Zira gümüş talebi yüksekti ve altın-gümüş oranı Avrupa'da 1/13 civarında⁽³⁶⁾ iken, yakın Doğuda hâlen 1/10 civarında bulunuyordu⁽³⁷⁾. Onun için Avrupa'dan Osmanlı ülkesine gurusun gelmesi normaldi. Fakat Avrupa'dan İran'a olan bu akışa paralel olarak, memleket paralarından ve yabancı paralardan yerli tâcir eliyle de gümüşlerin İran'a kaçırıldığı merkezlere bir gümüş akını olduğunu görüyoruz. Bir zamanlar Haleb'e altın olarak giden Anadolu tâcirinin, gümüş madeni ve çeşitli gümüş paralarını götürdüğünü görüyoruz⁽³⁸⁾. Yalnız Anadolu'dan değil Rumeli'den de böyle bir maden kaçıışı görülüyordu. Buna engel olmak üzere yasaklar konuyor ve boğazlardan (İstanbul ve Gelibolu'dan) gümüş madeni, akçe ve gurus geçmesini önlemek için sıkı kontrol uygulanıyordu⁽³⁹⁾. Bu durum ise ticareti zorlaştırıyordu. Meselâ Ankara'dan İstanbul'a sof getirilemiyor ve İstanbul'da sof sıkıntısı çekiliyordu⁽⁴⁰⁾...

Bunun dışında, Osmanlı ülkesinde Amerikan gümüşlerinin miktarının artmasından ileri gelen bazı olumsuz sonuçlar daha vardır. Bir çok gümüş ve altın maden ocağı kapandığı gibi, bu ocaklardan üretilen madeni işliyen darphaneler de kapanmıştır⁽⁴¹⁾.

Gümüşün nisbeten daha az bol olduğu dönemde, maliyetine bakılmaksızın, bir takım vergi muâfiyetleri ve bazı mecbûri hizmetlerle, Rumeli maden ocakları çalışıyordu. Gümüşün çok bol ve ucuz olmasıyla, bu madenlerin çalışması ekonomik olmaktan çıktı. Madenciler piyasadan gurus satın alıp eriterek, mükellef oldukları maden veya kömür ve kütük taşıma külfeti karşılığında vermediği daha elverişli buluyordu⁽⁴²⁾. Nitekim bir çok maden kapandı ve bu madenlerin ürettiği gümüş ve altınları işliyen civardaki darphaneler de kapanmak zorunda kaldı. Gerçi bunlar da, madenciler gibi piyasadan gurus tedârik edip akçe basabilirdi. Nitekim çoğu da bu çareye baş vurdu. Fakat bu kez de gurusların ayarlarının düşük olduğu görülüyordu. Bunlar için tesbit edilen resmî kur ile bunların içinde bulunan madenden aynı miktar akçe darbetmek olanaksızdı. Bu nedenle ya guruslar ayarında, ya da daha hafif akçe basmak gerekiyordu. Akçe, prensip itibarıyla saf gümüşten darbediliyordu. Oysa 9,5 dirhem ağırlığındaki guruslarda bir dirhem bakır vardı (Not : Dirhem 3.072 gr). 9,5 dirhem saf gümüş hesabıyla tesbit edilen gurusun raici 80 akçe idi. Gümüşü ülkeye çekmek için kurunun bu kadar yüksek tutulmasında sakınca görülüyordu. Fakat içinde yalnız 8,5 dirhem gümüş olunca, bunun gerçek değeri ancak 66 akçe oluyor-

du. (Bu durum, 1584-86 devalüasyonundan sonraki durumdur). Bu itibarla, ya raici düşürmek ya da akçeyi ayarlamak gerekiyordu⁽⁴³⁾. Guruştan akçe darbeden darphaneler resmî olmıyan bir şekilde bu işi yapıyorlardı. Hükümet ise, tağışışe karşı olduğundan darphaneleri birer ikişer kapatıyordu. Ama arbitraja engel olunamıyordu. Sağ akçe piyasadan çekiliyor, yahut dış pazarlara kaçıyor veya imâlat alanına aktarılıyordu: simkeş dolaplarında tel çekiliyor, kuyumculuk işlerinde kullanılıyordu⁽⁴⁴⁾. Bu sefer bunlarla ilgili yasaklar ilân ediliyordu. Yahut ellerinde sağ akçesi olan, akçenin kenarlarından kesiyor, böylece iki, üç hatta dört parçaya bölünmüş akçeler görünüyordu⁽⁴⁵⁾. Bu sefer de guruşların ve altın paraların fiatları yeniden yükseliyor, devalüasyon veya stabilizasyon mahiyetinde 1600, 1618, 1624 ve 1641 yıllarında para reformları yapılması zorunluğu ortaya çıkıyordu.

1584-86 yıllarındaki akçe ayarlamasından sonra, XVII. yy.'ın ilk yarısında İstanbul ve Kahire gibi bellibaşlı bir kaç merkez dışında kalan bütün darphaneler kapatıldı. 1584-86 ayarlamasında altın-gümüş oranları bir süre için Avrupa'nın oranlarına yaklaştı. Bu oran 1/13 olduysa da, 1600 yılındaki ve daha sonra yapılan ayarlamalarda nisbet bir süre 1/11 üstünde ve daha sonra da biraz altında⁽⁴⁶⁾ seyretti.

Guruş gibi, akçenin ayarlanmasında da İran ticareti için darbedilmekte olan şâhî denen sikkenin payı vardır. Bu para, aslında bir İran parası idi. Ağırlığı bir miskal (yani 4,608 gr.) dı. Şâhî Bağdat, Basra, Tebriz ve Van ile Diyarbakır'da basılıyordu. XVI. yy.'ın, ortalarında İran'da yapılmış olması gereken bir devalüasyondan sonra, Bağdat darphanesinde ağırlığı 20 karat (4.774 gr.) olarak basılmasına izin verildi (Şubat 1566). Ama bunun akçe olarak değeri yüksek tutuldu. Tesbit edilen fiata göre 7 akçeye geçmesi (tedavül edilmesi) gerekiyordu. Oysa 7 akçede, bir şâhî'den 934 mgr. daha fazla gümüş vardır. Bu nedenle Anadolu'dan Haleb'e, Bağdad'a Şâhî bastırmak üzere gümüş kaçıyor. Gümüşler aynı şekilde, Bağdad'tan İran'a kaçıyor. Şâhî'nin kurunun akçe yerine, pâne ile tesbitinde de aynı madenden darbedilen değişik sikkeler içindeki kıymetli maden miktarının eşitliği esasının (Şâhî ve 7 akçede aynı miktar maden olmak şartı) gözetilmemesi, daima arbitraja ve gresham olayına yol açıyordu. Bu da bir yerden diğerine maden akımına neden oluyor ve denge kurabilmek için sikkelerden birinin ayarlanması zorunluğu çıkıyordu. Bunu devlet yapmazsa, halk yapıyordu (esnaf, sarraf ve kalpazanlar akçeyi kırkıp kenarından maden alıyorlardı). Guruş

furyasında, guruştan şâhî darbetmek amacıyla bir çok darphane başvuruyordu. Hiçbir zaman darphanesi olmıyan Taraıblusuşam'da bile bu münâsebetle darphane açıldıysa da hemen kapatıldı⁽⁴⁷⁾.

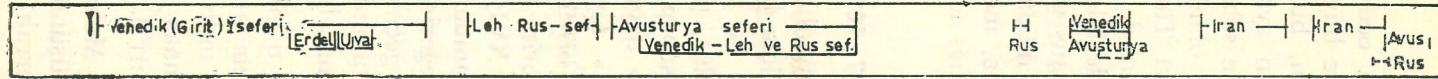
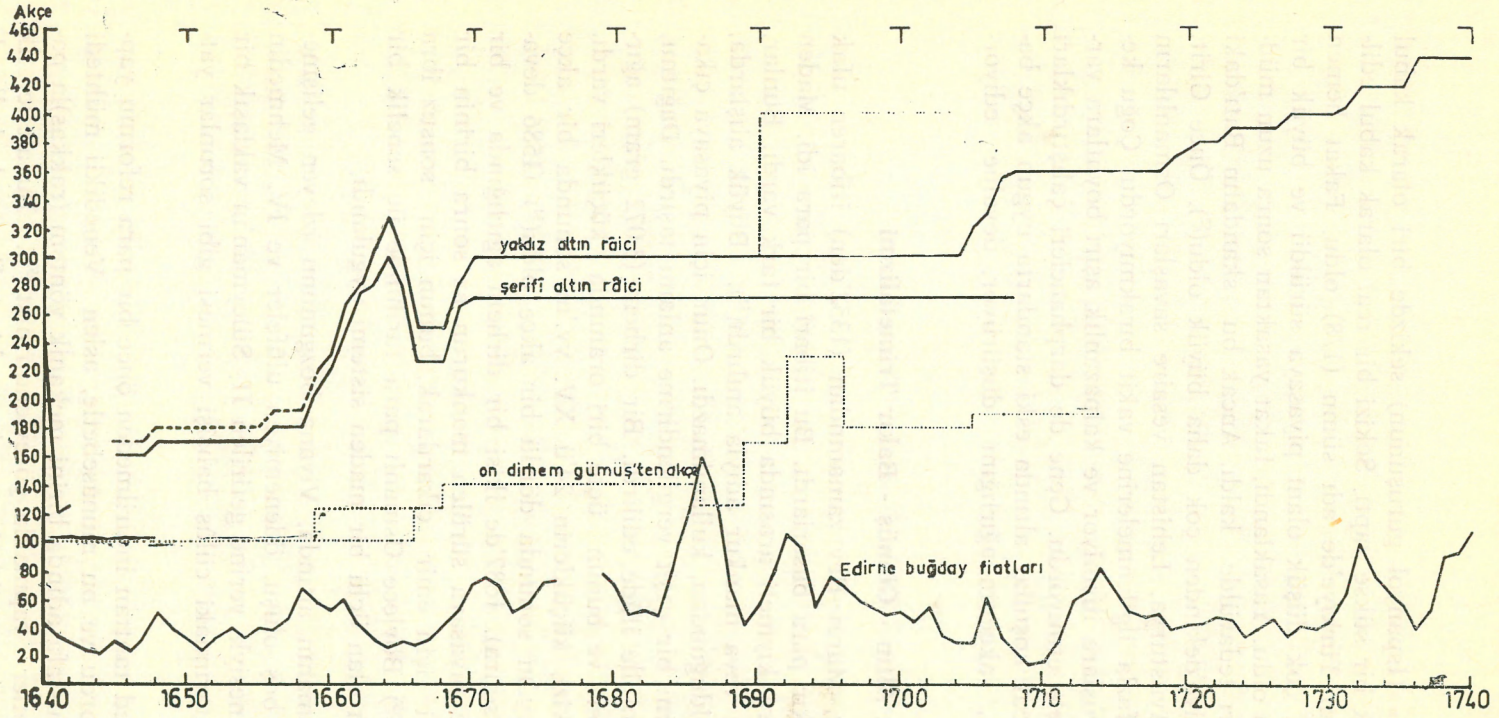
Gelen guruşlardan şâhî basmak konusunda Diyarbakır, Haleb ve Bağdat darphaneleri arasında bir rekabet vardı. Ancak batı ticaret kapısı Halep olduğundan bu darphaneler gümüşü buradan tedârik etmek için Merkezden izin istiyorlardı. Darptan sağlanan kazancı kendine saklamak istiyen Halep darphanesi emini, bunu engellemek yollarını arar ve yasaklatırken bu gibi darphanelerin darbettikleri şâhîlerin İran'a kaçırılmasını ileri sürüyordu. Haleb kalesi altında yakalanan bir köylüde Diyarbakır'a götürdüğünü ileri sürdüğü 40.000 dirhem (123 kg) gümüş yakalanmıştır⁽⁴⁸⁾.

1600 - 1640 yılları arasındaki gelişmeler

Guruşların râiclerinin tesbitinde başa-baş parite uygulanmadığı için akçenin defalarca ayarlandığı ve 1600 yılı dahil olmak üzere dört defa reform yapılması gerektiği yukarıda ifâde edilmiştir. Aynı şekilde bozuk ve ayarı düşük para basıyor diye bütün darphaneler kapanmıştı. İstanbul ve Kahire gibi bellibaşlı merkezler dışındaki darphaneler çalışmadığı için, tedavül ihtiyacı ancak yabancı paralarla karşılanıyordu. Nitekim halkın yabancı guruşları ve bunların ast katlarını birer memleket parası gibi benimsediği görülmüştür. Bir çok eyâlet defterdarı bütçe ve rûz-nâmçe hesaplarını, eyaletlerinde kullanımına alışılmış olan esedî veya Riyal (real) guruşla tutuyorlardı⁽⁴⁹⁾. Eyâlet vergi hâsılatını altın ve akçe ile değil, Hollanda veya İspanya guruşlarıyla gönderiyorlardı.⁽⁵⁰⁾ Bunalım zamanlarında akçe, şâhî veya pârenin kalpları basıldığı gibi, kalpazanlar ayrıca kalp guruşlar da basıyorlardı⁽⁵¹⁾.

1640 - 1687 dönemi

1640'tan sonra ülkedeki darphanelerin çoğu, bu arada İstanbul'daki de kapalıydı veya aradabir kısa bir süre için çalışıyorlardı. Bu nedenle ülkenin ufak para gereksinimleri karşılanmıyordu. Tedavülde, sadece kullanılmaktan aşınmış akçeler ve bunların düşük ayarda olanları vardı. Osmanlıları kendi iri gümüş paralarına alıştıran Avrupalılar, bu sefer Türkiye'nin ufak para gereksinmelerini karşılamak görevini üstlenmişçesine bu sefer piyasaya Fransa'nın güneyinde darbedilen «Louis de cinq sous» denen sikkeyi lanse ettiler. Bunlar Türkiye'ye ilk geldiklerinde

Kaynak : H. Sahillioğlu, Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi
1640 - 1740. (Basılmamış Doçentlik tezi)

«Real a occho» (İspanyol gurusunun) sekizde biri olarak kabul edildi ve büyük bir sükse yaptı. Sekizi bir real olarak kabul edildiğinden, bunun Türkiye'de adı sümnn (1/8) oldu. Fakat hemen ardından ayarı çok düşük olanı piyasaya sürüldü ve büyük bir skandala sebep oldu. Yasaklandı, fakat yasaktan sonra uzun müddet sağ olanları tedavülde kaldı. Ancak bu skandalın Batı'daki yankıları Türkiye'dekinden çok daha büyük oldu⁽⁵²⁾. Önce Girit, ardından da Avusturya, Lehistan vesaire savaşları Osmanlıların para işleriyle fazla ilgilenmelerine vakit bırakmıyordu. Çoğu ke-re, mağşuş guruslara ilişmiyor ve kalpazanlık aşırı boyutlara varmadan müdâhele etmiyordu. Gene de darphaneleri çalıştırdıkları sıralarda, mevcut koşullar altında eski standarta uygun akçe basılamadığı için, akçenin ağırlığını düşürüyor, devalüe ediyorlardı.

1687 - 1691, Altın - Gümüş - Bakır Trimetalizmi

Osmanlılar, Murat Bey zamanından (1352'den) itibaren ufak alışlar için bakır para basarlardı. Bu itibarı bir para idi. Maden kıymeti ile para kıymeti arasında büyük bir fark vardı. Bunlar, fels, fülûs, pul veya mankur adıyla anılırdı⁽⁵³⁾. Büyük alışlarda, zarara sebep olduğundan, kullanılmazdı. Onun için piyasaya çıkarılışı ve dağıtımı bir çeşit vergilendirme anlamı taşırdı. Dağıtım, «salgun» deyimini ile ifâde edilirdi. Bir dirhem (3.072 gram) ağırlığında büyükleri ve bunun üçte biri oranında küçükleri vardı. Büyüklerin sekizi, küçüklerin 24'ü XV. yy.'m sonunda bir akçe ederdi. XVI. yy.'ın sonunda dördü bir akçe oldu⁽⁵⁴⁾ (1586 devalüasyonundan sonra). 1687'de ikisi bir dirhem ağırlığında ve bir akçe değerinde piyasaya sürülen mankurun az sonra birinin bir akçeye geçmesi için emir çıkarılarak, bunun için sonsuz ibra hakkı tanındı⁽⁵⁵⁾ Böylece Osmanlı para tarihinde üç senelik bir uygulama alanı olan üçlü bir maden sistemi uygulandı.

Bu uygulamanın altında, Viyana bozgununu izleyen gelişmeler, hazinenin boş oluşu, ödenemiyen ulûfeler ve IV. Mehmedin tahttan indirilmesiyle yerine getirilen II. Süleyman'ın yaklaşık bir yıllık maaş tutarındaki cülûs bahşisi vermesi gibi sorunlar yatmaktadır⁽⁵⁶⁾.

IV. Mehmed tahttan indirilmeden önce bir para reformu yapmayı düşünüyordu ve bu münâsebetle, aslen Venedikli mühtedi olan Cerrah Mustafa adında birini mekanik yöntem (rakkas)la para basacak âletler yapmakla görevlendirmişti⁽⁵⁷⁾. Bu âletler ilk olarak, maden para tarihinde uygulanan bir enflasyonda kullanılı-

mış oldu. Uygulamaya enflasyon değişimi, bakırın maden değeri ile para değeri arasındaki farkın tesbit edilen fiat dolayısıyla çok büyük oluşudur. Zira bir okka bakır (1,288 kg.) 110 akçe ediyordu. Bunda, oksitleşme ve darp ücreti dışında en azından 625 akçelik kâr vardı. Fakat enflasyon kârının gerçekleşmesi için yeterince parayı tedavüle sürmek gerekiyordu. Mekanik yöntemin uygulandığı darphane işleticisi darp aletlerinin tamamlandığı tarihten itibaren günde 80.000 mankur teslim etmeyi vaad ediyordu⁽⁵⁸⁾. Fakat yeni darbhane binasında yeni ek tezgâhlarla günde 300.000 ve 1.10.1097 (21.VIII. 1686) dan itibaren günde 620.000 mankur basılıyordu⁽⁵⁹⁾. Herhalde ücret için tevkif ettiği meblağlar bunun dışında kalıyordu...

Bakır mankurun gümüş akçe fiatına geçtiği bu dönemde, kalp para basıp piyasaya sürmenin kazancı, çağına göre her türlü ölçünün üstünde idi. Bu nedenle Rumeli taraflarında çok büyük bir kalpazanlık faaliyeti başladı. Dış ülkeler de bu manzaraya seyirci kalmıyarak Avrupa'da gizli yerlerde mankur basılıyor ve gemiler dolusu piyasaya sürülüyordu⁽⁶⁰⁾.

Bu enflasyon denemesi üç yıl sürdü ve henüz bütün ülkeye yayılmadan durduruldu. Önce hazinenin devletin çıkardığı mankuru vergi tahsilinde kabul etmek istememesi üzerine çıkan tartışmalardan sonra, hem hazine hem halk ödemelerin 1/3'nü mankur, diğer üçte ikisini gürüş ve altınla kabul etmek üzere anlaşma oldu. Tablodaki mankur uygulaması yıllarında (H. 1101 ve 1102 de) tahsilat ve ödemelerde mankur nisbetlerinin 1/3 oranında olduğu görülür (Tabloda % 32 - 39 arasında değişiyor).

Mankur enflasyonu ve trimetalizm denemesi içinde Osmanlılar aynı zamanda ilk gürüşlerini tedavüle çıkardılar ve hazinede kullanılmıyan eşyayı eriterek yeniden altın para darbetteler.

1691'den sonrası

Darphanelerini yeniden çalıştıran Osmanlılar, gürüş ve altın para darbederken Orta Avrupa para standartlarına yaklaşıyorlardı. İlk altınları Duka standardındaydı. Daha önce belirtmiştik. Bu sefer darbedilen ve şerîfi adı verilen Osmanlı altını Macar altını ile aynı fiat üzerinden tedavül ediyordu⁽⁶¹⁾.

Gürüş, aslanlı gürüş tipinde idi. Zaten uzun müddet kayıtlarda esedî diye anıldı. Fakat resimsiz olduğundan esedî sıfatı sonraları unutuldu. Ayrıca Osmanlılar gürüşten çok, bunun önce 2/3; ve daha sonra 3/4'ü ağırlığında zolota (Zloty, Iselote) di-

ye bilinen bir sikke bastı⁽⁶²⁾. Esedî gibi bu da, o dönemdeki Fransa sefirinin raporlarına göre Hollanda parasıydı⁽⁶³⁾.

1696'da II. Mustafa, büyük bir para reformu düşlüyordu: amacı ülkede içinde para birliğini sağlamak ve bütün yabancı paraların tedavülünü yasaklamaktı. Bu yolla, yakın doğuda ticaret yapan ve birbirlerini kalp para sürerek ticaretini geliştirmekle suçlıyan «nations» ların suçlamalarına son verecekti⁽⁶⁴⁾. Ancak patlak veren savaş, bu projelerin gerçekleşmesine engel oldu.

Maden piyasası ve darb maliyeti Mısır ve İstanbul'da farklı şekilde koşullandığı için İstanbul ve Mısır'da aynı standartlarda altın para darbetmeğe olanak tanııyordu. İstanbul'da ayarı daha yüksek altın basılıyor, Mısır'da da piyasa koşullarını telafi etmek için arbitrajı kârsız kılacak oranda daha düşük ayarda altın basmağa izin veriliyordu. Bu fark yüz onbeşte bir dolayında idi. Fakat Mısır bu tolerans payının çok altında bir ayar üzerinde para basıyor ve İstanbul'dan Mısır'a altın çekiyordu. Altın standardı defalarca değiştirildi ve her seferinde yeni bir adla tedavüle çıkarıldı (Tuğralı 1703; Zencirli 1713; Fındık 1716 ve Zeri mahbûb 1729). Fakat hiçbir zaman Mısır ile İstanbul altını aynı ayarda basılamadı ve arbitraj muameleleri işledi⁽⁶⁵⁾. Mısır'dan İstanbul'a ayarı düşük altın geliyor ve Mısır'a İstanbul altını kaçıyordu (Gresham kanunu).

1699'da yapılmak istenen para reformunda, tedavüle çıkarılan altın dolayısıyla Venedik altınının da İstanbul darphanesine çekilmesi isteniyordu. Venedik altını (bu sıralarda yaldız diye anılıyordu) saf altındı. «İstanbul şerifisi» ise bir miktar bakır ve gümüş ihtiva ediyordu. Yüz duka getirene darb hakkı ve masrafları çıktıktan sonra 102 şerifi altın veriliyordu⁽⁶⁶⁾. Bunun üzerine Venedik, şark pazarlarına ayarı düşük duka sürdü⁽⁶⁷⁾.

Tablo 6'da görüldüğü gibi trimetalizm uygulamasının son iki yılı dahil olmak üzere, beş yılı kapsıyan dönemde, hazineye giren ve çıkan çeşitli paralardan frengi altın dışındakiler hep memleket paralarıdır. Esedî guruşlar artık Hollanda parası değil Osmanlı parasıdır. Zolota (Zloti veya İselote) lar da öyle. H. 1110'da hazineye giren çeşitli paralar içinde cüz'î miktarda Macar altını vardır (M harfi ile belirlenen 56 sikke). «Mamul hasene» deyimi Osmanlı altın parası için kullanılan bir deyimdi. Bu, asli fiktif bir hesap para birimi yani 270 akçe tutarında bir meblağ eden altındı. Belki sayısı daha azdı, fakat akçe olarak toplam değeri bulunup 270'e bölünerek mamul hasene olarak miktarı belirti-

İrîdi (Avrupa'da livre durumunda bir hesap parasıdır). Mamul hasene içinde H. 1110 yılı rakamlarında 202 142 S.C. (eşrefî cedîd / Yeni eşrefî yani Tuğralı altın) vardır. Gene H. 1110 yılı Esedî gurusu rakamları rûznâmçede atik esedî olarak belirlenmiştir.

XVIII. yy.'da, değişik isimlerde Avrupa menşeli gurusların bulunması nedeniyle, bunların adlarına kambyo listelerinde raslanacaktır. Bunların çoğunluğu Orta Avrupa'dan gelmedir.

Önemli bir gelişme, darphanenin Anadolu madenlerinden gelen altın ve gümüşleri işlemesidir. Gümüşhane, Keban ve bu do-laylardan gelen madenler, darphanenin ham maddesinin önemli bir bölümünü oluşturuyordu. 1730 - 1740 yılları arasında Keban madeninden yılda 2 ilâ 4 milyon dirhem (1730'da 5.722 kg. ve 1736 da 12.771 kg) gümüş üretilmiştir. Ergani 1730'da 15.484 kg, 1735'te 975 kg gümüş; 1730'da da 1976 kg altın üretmişti. Espiye 1737'de 41.574 kg gümüş ve 144 kg altın üretmişti.

Rumeli madenlerinin işletilmesi için büyük çabalar harcanmış, fakat bunların üretimi, ne XVI. yy.'daki düzeylerini bulmuş, ne de o dönemdeki Anadolu madenleri düzeyine çıkabilmiştir.

Özetle denebilir ki, Osmanlı devleti sürekli olarak Batı - Do-ğu maden istikametleri arasında bir durak olarak kalmış ve bu maden akımları onun para sistemini ve parasının değerini etkile-mekten geri kalmamıştır. İç ve dış para maden hareketlerinde tarihinin her safhasında Gresahm olayına raslanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu dünyanın sayılı devletlerinden birini kurmuştur. Akçesi bazan bir asır boyunca istikrarını korumuş-tur. Fakat ne evvelki İslam imparatorluğu gibi, ne de Bizans gi-bi bir pilot paraya sahib olamamıştır. Oysa bir Venedik Cumhu-riyeti dukası, Osmanlı İmparatorluğu için bile, bir pilot para ve zamanın doları olma durumunu korumuştur.

NOTLAR

- (1) «..Una moneta d'oro s'appelano **perperi**, i quali sono di lega di carati 11 d'oro fine per oncia, e lo rimanete della lega infino in 24 carati si ne sono li 6 carati d'argento fine e li 7 di rame per ogni oncia (.. **Perpero** adı verilen altın paraları [vardır]. Bunun miskalında (oncia'sında), 11 karat saf altın ve geriye kalan, 24 karatlık miskalı tamamlayan kısmının 6 karatı saf gümüş ve 7 karatı da bakırdır..)» F.B. Pegolotti, **La pratica della Mercatura**, A. Evans neşri, Cambridge, 1936, sf. 40.
- (2) İbn Fadlalahü'l-Umarî; **Mesâlikü'l-absâr fi Memâlikü'l-emsâr**, Süleymaniye ktp. Ayasofya yazmaları No: 3416, Vrk. 98-115.
- (3) C. Defermery ve B.R. Sanginetti: **Voyages d'İbn Battoutah**, Cilt 2, sf. 252-352.
- (4) F. Braudel ve Fr. Spooner; «Les Métaux monétaires et l'économie du XVIe siècle (Para basılan madenler ve XVI. yy. Ekonomisi)» Roma İktisat Tarihi kongresi zabıtları sf. 233-264.
- (5) Pegolotti'da, Anadolu ve ona komşu olan adalarda, ticaret hayatı canlılığını korumağa devam ettiği sıralarda Bizans dışında irice gümüş parası olan yerler vardı. Örneğin Kıbrıs'ın **Bisante bianco**'su vardı. Bu para Alaiyye'de Karamanoğulları akçeleriyle 7 akçe ediyordu (La pratica .. sf. 92), Rodos'ta buranın tartı birimi olan «marchio» dan 57 aded kesilen «gigilati» denen gümüş paraları vardı. Don nehri ağzındaki Tana'da «sommo» diye beheri 202 akçe ağırlık ve değerinde gümüş külçeler ticarete para olarak kullanılıyordu (Aynı eser sf. 25), İlhanlıların, Tebriz'de «cassinini» (Hase-no'den bozma olacak) diye bir altın paraları vardı (Aynı eser, sf. 27). «Aspro» (Akçe'nin batı dillerinde söylenişidir) adındaki ufak gümüş sikkeler, aynı yazara göre, Tana, Rodi (Rodos), Candolre (Alaiyye) ve Trabzon'da tedavül ediyorlardı. Osmanlıların bu dönemin sonunda 5 lik ve 2 lik (5,76 ve 2,30 gr.lık) büyükçe iki gümüş sikke bastıkları bilinmektedir. Ancak bunların darbı Orhan Bey'in, beyliğinin ilk senelerine aittir. Bu sıralarda İlhanlı İmparatorluğu daha dağılmış değildi. Konjonktür elverişli olmakta devam ediyordu. Fakat bu imparatorluğun dağılışı tarihi olan 1335'ten sonra bu çeşit sikkelere raslanmıyor. Bk. İ. Galib; **Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye**, İstanbul, 1311/1895; H. Edhem; **Meskûkât-ı Osmaniyye Kataloğu**, İstanbul 1334/1915 ve A. Tevhid; **Türkistan Hakanları ... Anadolu Tavâif-i Mülûki... Sikkeleri Kataloğu**, İstanbul 1321/1903. Venediğin büyükçe gümüş paraları olan «grosso»lara gelince bunlar 1330-1350 yılları arasında tedavülden kalkmıştı (Bk. F.C. Lane, «Salaires et régime alimentaire des marins au début du XIVe siècle» /XIV. yy. başında denizcilerin ücret ve beslenme rejimleri, **Annales Ec. Soc. Siv.**, Yıl 18, Sayı 1 1936, sf. 135).
- (6) W. Heyd; **Histoire du Commerce du Levant / Doğu Ticareti Tarihi**, Cilt I, Leipzig 1936, sf. 544 Bk. E.Z. Karal Çevirisi, Tarihi Kurumu yayını Ankara 1975, sf. 607.

- (7) «Kanun-nâme-i Sultani ber-mûcib-i Örf-i Osmânî, R. Anhegger ve H. İnalıcık neşri, Ankara 1956, belge 15. Aynı Kanun-nâme'nin fransızca neşri için Bk. N. Baldéceanu: **Les actes des Premiers Sultans, I. les acts de Mehmed II et de Bayezid II**, Paris 1960.
- (8) H. Sahillioğlu, «Bir mültezim zinem defterine göre XV. yy. sonunda Osmanlı darphane mukataaları», **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 23, sayı 1-2 (1962-63) sf. 145-218.
- (9) Neşri, **Kitâb-ı Cihannuma**, F. Babinger neşri, sf. 55.
- (10) **Aynı Eser** sf. 97. Fidyeye 90 000 altın idi.
- (11) J. Tadiç, «Les premiers éléments du capitalisme dans les Balkans du XIVe au XVIIe siècle / XIV. yy. dan XVII. yy. a kadar Balkanlarda kapitalizmin ilk elemanları», **Fourth international Conf. of Ec. Hist.**, Bloomington 1968, F.C. Lane neşri, sf. 69-77.
- (12) Darphanelerin gümüş alış fiyatları; Novo Brdo'da 281, Serez'de 283, İstanbul, Bursa, Ayasluk ve Konya'da 285 akçe idi. Bunlar yüzzer dirhem gümüşün fiyatlarıydı, Bk. Not 7 aynı yerde.
- (13) Feridun Beg; Müneşâtü's-salâtin, cilt I. sf. 240.
- (14) Bk. Not 8 deki makale.
- (15) Bk. not 7 deki eserler birinci belge.
- (16) H. Sahillioğlu; «Bursa kadı sicillerinde iç ve dış ödemeler aracı olarak «Kitabül-kadı» ve «süftece»ler», **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, 8-10 Haziran 1973, Ankara 1975, sf. 103-144.
- (17) Not 7 deki aynı eser, Belge 2, 5 ve 13. XVI. yy. ortalarında altın darlığı çekildiği bir sırada, 1552 yılı başlarında, saray ihtiyacı haric, altın işlemli kumaş imâli yasaklanmıştı (Topkapı Sarayı, Koğuşlar No 888, **Ahkâm Defteri**, vrk. 273). XVI. yy. sonunda simkeşlik yasaklandı. XVII. yy. da İstanbul'dan başka yerdeki simkeşhânlerin çalışmalarına izin verilmiyordu. Fakat bu yüzyılın sonunda İstanbul, Bursa ve Selânik simkeşhâneleri çalışıyordu. 1640'te sikke tashihi yapıldığında bir kaç sene müddetle İstanbul simkeşhanesi dahi çalıştırılmadı (BBA., Mühimme No: 89, ferman 181, Bursa kadısına 7.2.1053 / 27.IV.1643 te yazılan ferman).
- (18) 1498 şubatı ortalarında, Bursalı Hâce (tüccar) Mehmed Çelebi, Amasyalı Hacı Musa'ya 200 000 sultan Bayezid-hânî akçe teslim etmiş ve yanına bir kölesini koşmuş, ticaret yapmak üzere vekil olarak İran'a göndermişti. Bursa Kadı sicilleri, No 14 A, Vık. 196 a.
- (19-20) Pâre aslında Memluk sultanlarından el-Melik el-Muayyed Şeyh Mahmudî tarafından, Ocak 1414 para islahatı sırasında darbettiği ve 6 Mayıs 1415'te tedavüle çıkardığı büyüğü 14 küçüğü 7 karat (yani bir ve yarım şer'i dirhem) ağırlığındaki iki sikkeden hafif olanıdır. Yarım dirhem ağırlığında ve dolayısıyla yarım dirhem değerinde olduğundan Mısır'da «Nisîf» veya «Nisîf fidda» adı veriliyordu. Batılılar el-Müeyyed'e izâfetle «müeyyedî»den bozma «medin» veya benzeri kelimelerle bu parayı anarlar. Osmanlılar, gümüşten akçe'leri olduğundan ve standartları bundan farklı oldu-

ğundan, bu paraya önce arapça «kita» daha sonra bunun farsça karşılığı olan ve parça anlamına gelen «pâre» adıyla andılar. Çoğu kere yurdu olan Mısır'a izafetle «Mısır pâresi» diye adlandırıldılar. Suriye'de ise sâdece «mısrıyye» adı veriliyor ve yakın zamanlara kadar halk dilinde bu kelime veya bunun çoğul hâli olan «masari» sözü salt «para» anlamında kullanılırdı.

- (21) Ö.L. Barkan, **XV ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zirâi ekonominin hukukî ve mâlî esâsları, Kanunlar I.**, İstanbul 1945, sf. 386.
- (22) BBA., Mühimme 3, ferman 616, 12.4.967 / 3.I.1560 Bagdad beglerbegisine yazılı ferman. Tavernier: **Les six voyages ..**, 1713, sf. 168 ve 303 te Lari üzerinde bilgiler vardır. F.P. de Bonneville; **Traité des monnaies d'or et d'argent**, Paris 1806, sf. 286 da bu paranın bir resmi vardır.
- (23) Bursa'ya ipek getiren tüccarın ipek bedelleriyle yeniden emtia alıp gitmesi isteniyordu. Sattığı ipeğin bedellerini para veya maden olarak götürmesi yasaktı. Yasağa aykırı hareket eden bir tüccarın yem torbasında, teftiş sırasında 8 1/4 okka Mosko akçesi ve Osmanlı akçesi bulunmuştu (BBA. Kepeci, 63, Ahkâm-ı Maliyye sf. 277, 1553 Eylül'ünde yazılan bir ferman). Erzurum beglerbegisine Temmuz 1560'ta gönderilen bir diğer fermanla, İran'lı tacirlerin sattıkları malların bedellerini gümüş olarak memleketten ihrac ediyorlar, kimse engel olmuyor, oysa bunlarla emtia alıp ihrac etmeleri gerekiyor deniyordu (BBA., Mühimme 3, hüküm 1341).
- (24) Küffâra verilmesi yasak olan emtia bunlardır: Tereke (buğday), barut, yarak (silâh), at, penbe ve rişte-i penbe (pamuk ve pamuk ipliği), kurşun, balmumu, sahtiyan, donyağı, gön, meşin, koyun derisi, zift (BBA., Mühimme 66, hüküm 6, sene 997 - 1588-89).
- (25) İmparatorluğun her vilayetinde özel bir arz ve talep durumu ve değişik bir yabancı para tercih etme olanakları vardır. Bu nedenle, şu veya bu vilayetteki özel durumun bütün imparatorluğa geçerli olduğu kanısından hareket eden ve memleketinde bir yurttaşının öğüdüne uyan Avrupalı seyahatçılar bu öğüdün geçerli olmadığı bir eyalete gittiklerinde zarar görmekten yakınıyorlardı. Bir seyahetnâmede şöyle deniyordu :

«En iyisi beraberinde İspanyol gurusu alıp gitmektir. Bu para Marsilya, İskenderun, Haleb ve Bagdat'ta bir écu'ye geçerse de Basra'da tartıya vururlar, dakıyk bir şekilde tartar ona göre değer biçerler. (Kur farkı üzerinden) Haleb ve Bagdat'ta % 7-8 ve Basra'da % 10-12 oranında bir kazanç vardır. Doğal olarak, Peru'nun ayarı düşük (mağşuş) guruslarını değil, İspanya'nın ağır olan her çeşit gurusunu götürmüş olmak lâzımdır. Bizim gümüş **Louis**'ler üzerinden de % 10 oranında bir kazanç sağlanabilir.

«Altın paralara gelince, Venedik'in eski **sequin**'leri ve **Macar** altınları üzerinden önemli bir kazanç elde edilebilir. Bize bunlardan Lyon'da 6 **livres 3 sols**'ya teklif ettiler. Türkiye'de değerleri hakkında bir bilgimiz olmamasından almamışdık. Oysa bunları şimdi Haleb'de, Basra'da 7 **Livres 10 sols** üzerinden satabilecektik.

«Para konusunda bilgisi olmak çok önemlidir. Bildiklerini değerlendirebilirse insan Avrupa'dan Basra'ya kadarki yol giderlerini kurtarabilir» (M. de Bourge; **Relation du voyage de Monseigneur l'évesque de Beryte vicaire apostolique du Royaume de la Cochinchine par la Turquie, la Perse...**, Paris 1683, sf. 42.

- (26) Doğal olarak bu altınların bir kısmı iç ticaret dolayısıyla Mısır'a geri gidiyor, Bir bölüm altın da Avrupa'dan dış ticaret ilişkileri dolayısıyla geliyordu (Barkan, **Kanunlar I**, sf. 386). Ağustos 1746 tarihli bir belgede Mısır'a Sudan'dan altın tozu (tibr) getiren kimselere «cellâbe» (getiriciler) deniyordu. Piyasadan altın topladıktan ve eritip külçe haline getirdikten sonra darphaneye satanları da «müvrid» diye anıyordu (BBA. Cevdet, Darphane No : 169).
- (27) Bu eyâletler, mâlî dönem sonunda, mahallinde sarfedilen eyâlet gelirinden arta kalan kısmını merkeze göndermek gerektiğinde, hazinede biriken meblağlardan gümüş paraları esnaf ve tüccara dağıtır ve karşılığında bunlardan altın para toplarlardı. Bu para bozdurma işlemine Osmanlı muhasebe dilinde «tebdil-i hasene» adı veriliyordu.
- (28) Ö.L. Barkan, «H. 954-955 (1547-1548) mâlî yılına ait bir Osmanlı bütçesi» **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 19, Sayı 1-4 (1960).
- (29) L. Fekete; **Die Siyaqat-Schrift in der Türkischen Finanzverwaltung**, Budapest 1955, C. II, sf. 202 - 279.
- (30) BBA. Maliyeden Müdevver No: 893. Bütçede bu yıl Mısır'dan 522 228 altın geldiği gösterilmiştir. Haleb, Şam ve Tamaşvar'dan gönderilen eyâlet gelirleri 1 542 420 akçe olarak gösterilmiş ve bunun altın olarak karşılığı belirtilmemiştir.
- (31) BBA. Kepeci 1786, **Rûznâmçe** sf. 4, 14.3.977/ 27.VIII. 1569. Muhasebe kayıtlarına göre bu tarihte hazineye 60 akçe râici üzerinden 790 ve 59 akçe üzerinden 100 **sultaniyye**, 60 akçe üzerinden 282 **Efenciyye** altın ve 40 akçe raici üzerinden 108 guruş gümüş para girmiştir. Bundan bir hafta sonra ise 40, 20 ve 10 akçe raici üzerinden bir takım guruslar girmiştir. Fiatları, bu sonuncuların yarım ve çeyrek guruş olduklarını gösterir.
- (32) Bütçelere göre, XVI. yy. da hazineye her yıl bir milyonu aşkın altın giriyor ve gene buna yakın bir meblağ altın çıkıyordu. Maaş ve devlet alımları dolayısıyla devlet harcamaları olarak piyasaya dökülen altınların tüccar esnaf ve üreticiler eline geçtiği sonra tekrar vergi olarak hazineye girdiği düşünülrse, İmparatorluk içinde iç ticaretin bu miktar altın üzerinden döndüğü varsayılabilir. Dış ticaret dolayısıyla altın giriş ve çıkışları muhtemel olarak birbirlerini karşılıyordu.
- (33) Gümüşün bol miktarda girişi, altın girişlerinde düşüslere yol açtı. Onun için Haleb ve Diyarbekir'de, İstanbul'a gönderilecek altın miktarını doğrultmakta güçlük çekiliyordu. 6.V.1577'de Diyarbekir defterdarı irsâliye için yerinden 150 000 altın sağlayabilmiştir, irsaliyeyi tamamlamak için, 91 akçe fiat üzerinden Halep'ten 40 000 altın bozdurmak için (tebdil-i hasene yöntemiyle) merkezden izin istedi. (BBA. **Mühimme** 30, hüküm 254). 22.VII. 1572'de de, Kıbrıs fethi sırasındaki savaş dolayısıyla, frenk cânibi mesdûd (kapalı) diye Halep'te altın bulunamadığını bildiren bura defterdarı, İstanbul'a gönderilecek irsaliye (yıllık geliri) için gereken altını bulmak üzere Tarablusşam, Hama, Ayıntab, Sermin ve Antakya'ya altına bozdurmak üzere (tebdil-i haseneye) pâre göndermişti (BBA. **Mühimme** 19, hüküm 443). Benzer altın yok şikâyetleri bundan sonra 20-30 yıl müddetle tekrâr edilecektir.

- (34) 12.X.1573'te, Budun beylerbeyine yazılan bir ferman, günlük alışverişlerini **penz** ile yapan halktan vergilerin **guruş** olarak tahsil edilmesi istendiğinde bunların bağlarını bozup (tahrip edip) gittikleri anlaşılıyor (BBA. Mühimme 22, hüküm 653). 1579'da ise, Budin, Segen ve Hatvan sancaklarında, Transilvanya'dan gelen ve 2 **penz** değeri bulunan bir bakır para geldiği tesbit edilmiştir. 1698'de Yanya ve Arnavutluk'ta **Murcin** ve **Dukat** adında birincisi 120 ikincisi 110 akçe kıymetinde bir çeşit gurusların tedavül ettiği görülüyor (BBA. Cevdet, Darphane No: 1652).
- (35) Başbakanlık Arşivi, Maliyeden müdevver defterler, No: 7534 sf. 369, 12.9.984 (M. 19.XII. 1576) tarihli Haleb defterdarına yazılan ferman.
- (36) F.G. Spooner: **L'Economie Mondiale et la frappe monétaire en France 1493 - 1680**, Paris 1956. sf. 9. C.M. Cipolla: **Mouvement, monétaires dans l'Etat de Milan, 1580 - 1700**. Paris 1952, sf. 51.

(37) Yıl	Akçe (Gram)	Sultanî (Gram)	Altının raici Akçe	Oran
1550	0,731	3,559	60	1/12.32
1565	0,681	3,554	60	/11.52
1586	0,384	3,517	120	/13.10
1600	0,323	3,517	120	/11.01
1618	0,307	3,517	120	/10.47

- (38) Bk. Not 35 teki aynı ferman.
- (39) Başbakanlık Arşivi, Mühimme 51, Gelibolu kadısına yazılan 991 Receb ayı sonlarında (Ağustos 1583) tarihli ferman. Aynı Mühimme defterinde İstanbul darphane eminine yazılan 217 numaralı ferman 450 adedi yüz dirhem ağırlığında olması gereken nizâmî akçe şöyle dursun 470 ve 480 adedi yüz dirhem gelen akçelerin bulunmaz olduğu yazılarak bunların Asya yakasına geçmemesi için önlem alınmasını emrediyordu.
- (40) BBA., Mühimme 78 ferman 1628.
- (41) III. Murad zamanında (1574 - 1595) 42 darphane; III. Mehmed zamanında (1595 - 1603) 25; . Ahmed zamanında (1603 - 1617) 20; IV. Murad zamanında (1623 - 1640) yalnız 10 darphane çalışıyordu, doğal olarak ta sürekli değil. 1595'de Rumeli'de maden ocağı ve darphane olan şehirler kadılarına yazılan bir ferman «kazanızdaki madenlerde eskisi kadar maden çıkmıyor, kimi maden ocakları harab olmak üzere kimisi ise tamamen kapanmıştı» deniyordu. Mühimme 83, ferman 229.
- (42) Ohri civarında işletilen gümüş madeni, nâ-ehil madenciler işletmiyerek pâ-veci (maden kuyusu kazıyıcıları) ve kömürçülerinden hizmetlerine bedel gümüş alınıyordu. BBA. Mamliyeden Müdevver No: 18142 sf. 138 deki Ohri kadısına yazılan 1 Şevval 1007 (M. 27.IV.1599) tarihli ferman.
- (43) 1600 yılında Ankara'da 80 akçeye tedavül eden guruslardan 9,5 adedi bir dirhem olarak darbedilen akçelerden Riyâl gurusunda ancak 72 ve Hançerli gurusunda ancak 74 akçelik gümüş bulunuyordu. Ankara Şeriye sicilleri No: 7, sf. 194. 4.1009 (M. 25.X.1600) tarihli Ankara kadısına yazılan ferman.

- (44) BBA. Mühimme 3 ferman 329, 13 Safer 985 (21.V.1577), Mısır'da ticaret için özengi, raht gibi şeylerin yaldız yapılması altın israfı nedeniyle yasaklandı. Bundan evvel de defalarca yaldız işleri yasaklanmıştı. 1.V.1577'de İstanbul'da üsküflerin yaldızlanması yasaklandı (BBA., DVN. 100). Müverrih Gelibolulu Âli, yaldız işlerinde israf edilen altınların 200.000 - 300.000 altını bulduğunu söylüyordu. (Âli, Nasihetü'l-Mülük, Fatih yazmaları No : 3225, vrk. 133a). Simkeş tezgâhlarında tel çekilen gümüşler ve bunlarda kullanılan yalnız bunun çok üstündedir. Bu nedenle İstanbul, Bursa ve Selânik simkeşhâneleri kapatıldı. Sonraları İstanbul Simkeşhânesine izin verildiyse de diğerlerine izin verilmeyecektir (BBA. Mühimme 69, ferman 89, 3.5.1000 (M. 3.III.1592).
- (45) Bursa kadı sicilleri No: 113 A, 15.7.989 (16.VIII.1591) tarihli ferman. Sikkelerin kenarlarından gümüş kesmek, buna akçe kırkıcılığı deniyordu, 1586 devaluasyonu sırasında büyük bir endüstri gibi çalışıyordu. Sarraflar, imaretleri, hanları dolaşıyor sağ ve ağır akçeleri 50 sini, 55 ini bir altına alıyor, kenarından kestikten sonra 70 ini bir altın hesabıyla yeniden sürüyorlardı (Bu sırada resmî kur 60 akçe bir altın ediyordu), BBA. Mühimme 28, ferman 7, yıl 1576. Saruhanlı tâcirler, Haleb'den yük yük kırkılmış akçe getirerek vilâyetlerinde sürüyorlardı. (BBA. Mühimme 40 ferman 531, Eylül 1579).
- (46) Bk. not 37. aynı yerde.
- (47) Khalil Sahili (Halil Sahillioğlu): The Monetary sistem in the Arab countries under Ottomans (Arapça olarak), **Faculty of Arts Journal**, University of Jordan (Amman), Vol II, May 1971.
- (48) Bk. Aynı yerde, BBA. Mühimme 27, ferman 377. Haleb Beglerbegisine yazılar 12.9.987 (16.XII.1575) tarihli ferman.
- (49) Bağdad bütçesinde 1057 (1647) de meblağlar kâmil (riyal) gurusla gösterilmiştir. Aynı yıl Diyarbekir bütçesi ile 1643 Kıbrıs ve 1664 yılı Haleb bütçeleri Riyal gurusla tutulmuştu. Buna karşılık Basra (XVII. yüzyıl sonunda), Trablusuşam (1670 de), Şam (1672) de bütçeleri Esedî gurusla hesabediliyor ve gelir azlaları merkeze baştakilerden riyal ve sonrakilerden esedî gurusu olarak gönderiliyordu.
- (50) Özellikle Haleb, Şam, Mısır ve Diyarbakır bütçeleri pâre ile tutulur ve bunların karşılığı altın olarak hesabedilirdi. İrsaliye, yani merkeze gönderdikleri gelir fazlası altından oluşurdu. Altın tedavülde azalınca gurusu gönderilmeğe başlandı.
- (51) 1580'de Ohri'de kuyumcu Gorgi kalp akçe, altın ve gurusu basıyordu BBA. Mühimme 39 ferman 68.
- (52) J. - B. Tavernier : **Novelle relation de l'interieure du Serrail du Grand seigneur**, Paris 1675, sf. 49. ves.
- (53) Halil Sahillioğlu: Fâtih'in son yıllarında bakır para basılması ve dağıtılması ile ilgili belgeler, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, İstanbul, Sayı 6 (Mart 1968), sf. 72-75.
- (54) 1604'te Galata'da esnafa «biri iki pul dördü bir akçe» hesabıyla bakır para (füls veya mankur) dağıtıldı. Bunların eskiden olduğu gibi ağırlıkları bir

dirhemdi. Akçe % 50 oranında ayarlandığından, bakır para da aynı oranda ayarlanmalıydı. Fakat bu ayarlama ağırlık üzerinden yapılmıyarak değer üzerinden yapıldı. Vaktiyle bir pul veya akçenin 1/8 değerindeki mankur, şimdi iki pul sayılarak akçenin 2/8 i veya 1/4 ü oldu. Hesapça akçe eski akçenin yarısı olduğu için o eski yarım akçenin edeceği 4 mankura denk oluyordu. Bununla bir akçe sekiz pul hesap alışkanlığı korunmuş oluyordu. Zira bu alışkanlığın bir asrı aşkın geçmişi vardı.

(55-56) **Silahdar Tarihi**, II. sf. 306; **Râşid Tarihi II.**, sf. 61.

(57-58) BBA. İbnülemin, Darphane Maden 96.

(59) BBA. Maliyeden Müdevvi 3427, Kuyud-ı Mühimmat Defteri sf. 323 ve 524.

(60) BBA. Mühimme 100 Ferman 453. Bu fermanda Ege ve Marmara denizi sahili iskeleleri kadıları, Fransızların Rumeli veya Anadolu yakasına kalp mankur sokmasına karşı uyarılmıştı. Fransız sefiri Castagnère de Chateauneuf 25.VIII.1690 tarihli mektubunda Sr. Fabre'in Marsilya'da bir gemiye mankur yüklediğini yazıyor. A.N. Aff. Etr. Bı. 381.

(61) Osmanlı Şerifi altını ile Macar altını 270 sağ (360 çürük) akçe, Venedik altını (yalnız) 300 sağ (400 çürük) akçe ediyordu. Bundan sonra Osmanlı altını değişik adlarla ve değişik standartlarla çıkarılacak, fakat bunların orta Avrupa altınları modeline yakın olacaklardır.

(62) Zolota 1717'ye kadar 80, bu tarihten sonra da 90 akçeye tedavül ediyordu. Guruş ise hep 120 (sağ) akçedir. Bu itibarla zolota guruşun önce 2/3 ve daha sonra 3/4 ünden ibaret bir sikke idi. 2/3 lük standart üzerine kesildiğinde bunun yarımlikları da tedavüle çıkarılmıştı. Sülüs (1/3) deniyordu.

(63) A. N. Aff. Etr. Bı. 381 deki Fransız sefiri Castagnère de Chateauneuf'ün mektupları ile bunlara ek olarak gönderdiği İstanbul'da ticaret yapan Fransızların bazı mutalâaları, «Copie de l'avis du Sr. David Maynard» bu bakımdan faydalıdır. Maynard Zolta (İselotte) nın Doğu'ya ihrac edilen mağuş bir alman sikkesi olduğunu söylüyor.

(64) BBA. Maliyeden Müdevver 3419, Kuyud-ı Mühimmât Defteri sf. 515.

(65) BBA. Mühimme 110, sf. 94-95 teki 1108 yılı sonunda (M. 1701 Mayıs ortaları) Mısır'a gönderilen ferman bu gibi durumu yansıtan örnekten biridir.

(66) BBA. Maliyeden Müdevver 3462, Kuyud-ı Bervât defteri sf. 131.

(67) Hollanda ve İngiltere'nin kalp arslanlı guruşlarla daha iyi koşullarla Yakın Doğu'da ticaret yaparken Fransa 1685'te, Fransa dışında bazı yerlerde kalp Sequin (Doğu'da Yıldız diye bilinen Venedik duka'sı) basıyor ve töhmeti Venedik'e atıyordu. (A.N. Affr. Etr. Bıı. 235, Proposition du débit .. des sequins qui se battent à la Monnoye d'Orange) Bu altınlar **Silhdar Tarihi**'ne göre İstanbul'da «İbrahim Çelebi» adı ile anılıyordu. Fakat 1696 de bizzat Venedik'in bastırıp Yakın Doğu'ya sürdüğü altınlar «Rouspi» gibi anlamlı bir adla anılıyordu (A.N., Aff. Etr. Bı. 1046, vrk. 348. 11.III.1696 tarihli mektup).

TABLO : 1

Fatih zamanında yeni hazineye (Hızane-i Cedîde) taşınan meblağları
Mehmet Paşa marifetiyle yapılan sayım.

Altın mevcudu	Sayısı	Kuru	Değeri Akçe	Yüzde oranları		
				a	b	c
Efrensiyye	1 600 000	46	73.600 000	70.40	69.31	21.22
Eşrefiyye	340 000	42	14 280 000	13.66	14.73	4.11
Engürüsiyye	70 000	42	2 940 000	2.81	3.03	0.84
Sultaniyye	50 000	46	6 900 000	6.60	6.49	1.90
Hasene-o haşt (?) 144 pâre her pâresi 1 300 sikke	148 200	46	6 817 200	6.51	6.42	1.96
T o p l a m	2 308 200		194 537 200	99.98	99.98	30.14
Gümüş sikkeler						
Muhammed - Hânî .. büzürk	163 983	10	1 639 830			0.47
Akçe-i Küçük (İst. kulesinde)			240 650 000			69.38
Genel Toplam			346 827 030			99.96

- Not yüzde oranları sütunları : a) Hazine mevcudundaki altın sikke değerlerinin Hazine'deki altın toplam değerine oranı
- b) Hazine'deki her çeşit altının hazine altın mevcuduna oranı (sayı bakımından)
- c) Hazine toplam değeri içinde her çeşit paranın oranı (değer üzerinden)

Bak. ekte belge (foto) ve transkripsyonu.

و این عامه قریباً حاله ایوم آله لیرله عدولیه ماسا در
وارجه بی خیال نند

در واره فلر اساسول

سنان
کوب

کوب
درت بیلی سار یوز لوله اوج وارجه

افط لوله العه کوب
پوز بیل لوله العه کوب
پوز بیل لوله العه کوب

الان
بیلی وارجه
اوج بیلی سار یوز لوله اوج وارجه

سلطان
پوز بیل
پوز بیل

پوز بیل
پوز بیل

سلطان
پوز بیل
پوز بیل

پوز بیل
پوز بیل

پوز بیل
پوز بیل

بوزک اولان حساسه تجویس اشفا فوید ما قوشق در

خانه عده نهن بزرگ
پوز انیش اوج بیلی طهور یوز سکن اوج
پوز اوج وارجه
پوز اوج وارجه

پوز اوج وارجه
پوز اوج وارجه
پوز اوج وارجه

Mevcûdât-ı Hızâne-i Âmire ammerehallahu Teâlâ ilâ Yevmi'd-din ki be-marifet-i Mehmed Paşa der Hızâne-i Cedîde nihâde şüd.

Hasenât, Küphâ :

1) Hasene-i Efrenciyye	on altı küp fi yüzer bin on altı kerre yüz bin	1 600 000
2) Hasene-i Eşrefiyye	üç küp fi yüzer bin, üç yüz bin	300 000
3) Hasene-i Sultânî	bir küp, yüz bin	100 000
4) Hasene-i Eşrefiyye ve Engürüsiyye, bir küp		
Eşrefiyye	otuz bin	30 000
Engürüsiyye	yitmiş bin	70 000
Ceman, yigirmi bir küp fi yüzer bin, yigirmi bir kere yüz bin		2 100 000

Varilhâ :

1) Hasene-i Sultânî	beş varil fi onar bin, elli bin sikke	50 000
2) Hasene-i Eşrefiyye	bir varil, on bin sikke	10 000
Ceman, altı varil fi onar bin, altmış bin sikke		60 000

Hasene-i Haşt (?) der enderûn-ı sandık, yüz bin on dört pâre her pâresi bin üç yüz sikke, yüz kırk sekiz bin iki yüz sikke 148 200

Bu zikrolan hasenât, mecmuisi aşğa hazinede konılmışdır.

(Gümüş Paralar)

1) Muhammed Hânî-i azze nasruhu büzürk, yüz altmış üç bin dokuz yüz seksen akçe. Otuz iki varil fi beşer bin, yüz altmış bin	160 000
Der varil-i diğér üç bin dokuz yüz seksen üç	3 983
2) Sandık-ı cevâhir ki tafsileş-râ der defter-i mufassal nebişte est, kıt'a	1
Bu zikrolan cevher sanduğı ve Muhammed-hânî ve bâkı hâssa altun ve gümüş avdanlığı orta hazineye konılmışdır.	

Mevcûd der Hazâne-i Kule-i İstanbul

1) Akçe-i küçük	dört bin sekiz yüz on üç varil	
	fi'l-asl bin varil	1 000 varil
	Ez-ziyyâde an hâmisî aşer	
	Cümâdelâhar sene 881	
	(5.X.1476), üç bin sekiz	
	yüz on üç varil	3 813 »-

(Bk. Tablo 1)

TABLO: 2

XV. Yüzyılın sonunda ve XVI. yüzyılın başında Bursa Tereke Defterlerine göre tedavülde bulunan altın ve gümüş paraların nisbî oranları (Nakit para bulunan tereke sayısı bakımından)

Sicil No :	T a r i h	Altın ve gümüşlü terekelerin nisbî oranları								Terekelerde bulunan altınların Altın paraların çeşit bakımından dağılışı							
		Tereke Sayısı	Para Bulunan Terekeler	%	Gümüş bulunan Aded	%	Altın bulunan Aded	%	Tereke Sayısı	%	Tereke Sayısı	%	Tereke Sayısı	%	Tereke Sayısı	%	
1 A	1462. III — 1462.XII	164	66	40.24	64	39.24	8	4.87	—	—	—	—	8	4.87	—	—	
2 A	1467.VIII — 1467. X	395	124	31.38	121	30.63	10	2.53	—	—	—	—	10	2.53	—	—	
6 A	1487. V — 1488.XII	450	154	34.22	145	32.22	31	6.88	2	0.44	27	6.60	23	5.11	—	—	
12 A	1497. III — 1499. V	745	217	29.12	208	27.91	29	4.16	—	—	19	2.55	26	3.48	—	—	
13 A	1499. X — 1500. VI	250	53	21.20	48	19.20	23	9.20	2	0.80	15	6.00	20	8.00	3	1.20	
165 A	1501. X — 1503. X						85		3		42		36		4		
31 A	1510. I — 1512. II	210	38	18.09	21	10.00	26	12.38	—	—	25	11.90	3	1.42	4	1.90	
22 A	1513.VIII — 1513. IX	286	78	27.27	67	23.42	43	15.43	3	1.05	40	13.98	16	5.59	2	0.69	

TABLO: 3

XV. yüzyılın sonunda ve XVI. yüzyılın başında Bursa Tereke Defterlerine göre tedavülde altın ve gümüş para çeşitlerinin nisbi önemleri (Terekelerdeki paraların toplam değeri üzerinden)

Sicil No :	Her sicildeki para çeşitlerinin toplam değeri	Toplam bakımından				Genel toplam içinde altın paraların önemi											Altın sikkelerin altın sayısına oranı					
		Akçeler		Altınlar		S u l t a n i			E ş r e f i y y e			E f r e n c i y y e			E n g ü r ü s i y y e			Sul.	Eşr.	Efr.	Eng.	
		Miktarı	%	Değeri (Akçe)	%	Mik-tarı	Değeri (Akçe)	%	Mik-tarı	Değeri (Akçe)	%	Mik-tarı	Değeri (Akçe)	%	Mik-tarı	Değeri (Akçe)	%					
1 A	360 906	337 083	93.4	23 823	6.6	—	—	—	—	—	—	584	23 823	6.6	—	—	—	—	—	—	100.0	—
2 A	179 724	176 531	98.4	3 893	1.6	—	—	—	—	—	—	91	3 893	1.6	—	—	—	—	—	—	100.0	—
6 A	639 588	421 355	65.9	217 157	34.1	4	194	0.1	3 176	149 367	23.4	1 386	67 594	10.6	—	—	—	0.1	68.8	31.1	—	—
12 A	1 451 773	646 786	44.6	804 987	55.4	—	—	—	4 795	249 252	17.2	10 300	555 735	38.3	—	—	—	—	31.0	69.0	—	—
13 A	198 044	104 113	52.6	93 799	47.4	163	8 802	4.4	399	20 718	10.5	1 151	61 887	31.2	46	2 392	1.2	9.4	21.1	66.0	2.5	—
165 A	—	—	—	821 954	—	709	37 617	—	9 636	483 275	—	4 936	279 684	—	405	21 372	—	4.6	58.8	34.0	2.6	—
31 A	74 548	28 164	37.8	46 260	62.2	—	—	—	816	38 808	52.1	120	6 695	9.0	17	717	1.0	—	83.9	14.5	1.6	—
22 A	463 948	223 911	48.3	240 065	51.7	28	1 490	0.3	3 805	217 089	46.8	391	21 380	4.6	2	106	0.0	0.6	90.4	8.9	0.1	—

TABLO: 4

II. Bayezid zamanında iki defa yapılan iç hazine sayımı

Sikkeler	İlk sayım	%	İkinci sayım	%
Sultânî	556 000	29.54	496 900	26.39
Efrençî	1 246 880	66.22	1 305 900	69.35
Eşrefî	80 000	4.24	80 000	4.24
Toplam	1 288 880	100.00	1 882 800	99.98

TABLO: 4a

Yavuz Selim'in 6.1.1518'de yapılan iç hazine sayımı

Gümüş sikkeler	Sayı	Akçe	% a	% b
Osmanî akçe	9 880 325	9 880 325		7.31
Halebî akçe (pâredir)	19 119 850	38 239 700		28.30
Gümüş sultaniye	10 000	100 000		0.07
Mekke akçesi	113 875	113 875		0.08
Gümüş külçe (Dirhem)	5 885	23 540		0.01
Altın sikkeler	1 582 336	86 747 621		64.21
1. Sultaniye	120 325	6 782 875	7.82	5.02
2. Efrençiyiye	1 180 496	64 927 280	74.85	48.05
3. Engürüsiye	98 563	5 125 276	5.90	3.79
4. Eşrefiyiye (Mısır altını)	160 000	8 000 000	9.22	5.92
5. Mağribî eşrefiyiye	115	5 750	0.006	0.004
6. Eşrefiyiye-i Mekke	8 175	408 850	0.47	0.30
7. Pâre-i eşrefiyiye	11 233	561 650	0.65	0.41
8. Takyanos (Antik altın ?)	75	4 500	0.005	0.003
9. Akçe-i zer	532	10 560	0.01	0.007
10. Pâre-i zer	23 022	920 880	1.06	0.68
Genel Toplam		135 105 061	99.99	99.98

a) Her çeşit altının hazine altın mevcudunda oranı.

b) Her çeşit paranın toplam hazine değerine oranı.

TABLO : 5

990 - 991 (1582 - 83) yıl bütçesine göre hazineye giren çeşitli paralar ve ertesi yıla devreden kısımları ile bunların mevcut bakiyeye ve hazine girişlerine olan oranları

G e l i r		313 744 645	%	B a k i y e		36 165 890	%
1) Akçe		182 746 348	58.25		18 953 015		52.41
2) Altın Paralar	1 090 352 aded	64 361 561	20.51	235 281	13 870 234		38.35
1. Sultaniye ve Efr.	1 074 159 »	63 440 916	20.22	229 919	13 565 221		37.51
2. Sakız	300	17 000	0.00	300	17 000		0.05
3. Engürüsiye	15 056	858 192	0.27	5 040	287 280		0.79
4. Nâkıs	794	43 670	0.02	—	—		—
5. Korona ve Tarablus	21	1 050	0.00	—	—		—
6. Selimî	1	35	0.00	1	35		0.00
7. Nısif	1	29	0.00	1	29		0.00
8. Hasene-i Nukre (1/4 ?)	20	269	0.00	20	269		0.00
3) Gümüş, Altın külçe, Guruş ve şahiler		61 724 239	19.67		3 342 641		9.24
1. Altın külçe (11.535 gram)		172 335	0.05	(1 468,5 gram)	32 426		0.09
2. Gümüş külçe (82.754 gram)		121 194	0.04	(418 gram)	612		0.00
3. Guruş	196 166 aded	7 693 453	2.45	66 869 aded	2 607 891		7.21
a) 706 aded X 55 akçe							
b) 430 X 48							
c) 3 635 X 44							
d) 13 168 X 40							
e) 178 220 X 39							
4. Şâhî	7 663 712	53 669 752	17.11	90 601 X 7	634 207		1.75
a) 7 616 175 X 7							
b) 47 537 X 7.5							
5. Haleb pâresi	459	688	0.000	459	688		0.00
6. Penz (küçük)	102 778 X 0.5	51 389	0.02	102 778	51 389	0.17	
» (büyük)	7 830 X 1.5	11 745		7 830	11 745		
7. Zincir, gem ...		3 683	0.00		3 683		0.00
4) Tefavüt-i hasene ve guruş ..		4 912 497	1.57				